

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

MESCİTLER İLE ÇARŞI VE PAZARLARI NİTELEYEN BİR RİVAYETİN TAHLİLİ

Abdurrahman ECE*

Öz

Yüce Dinimiz dünya ve ahiret arasında dengeli bir hayat yaşamayı tavsiye eder. Bu bağlamda mescitler adeta ahiret için Allah'a ibadet etme mekânları iken, çarşı ve pazarlar ise insanların rızık temin etmek için çalıştıkları ve ihtiyaçlarını temin ettikleri mekânlardır.

Mescitler ve pazarlar inanan insanlar için ruh ve beden gibi hayatın vazgeçilmezleridir. Dün olduğu gibi bugün de öyledir. Dünya ve ahiret huzuru için ikisi de gereklidir. Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir rivayette mescitler Allah'ın en sevdiği yerler olarak nitelendirilirken, çarşı ve pazarlar en çok buğz ettiği yerler olarak zikredilmiştir. Bir problem gibi görülen bu durumun çözülmesine ve rivayetin doğru anlaşılmasına katkı sağlaması amacıyla bu rivayet tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Rivayetin geçtiği kaynaklar tespit edildikten sonra önce senet yönünden sonra da metin bakımından tenkide tabi tutulmuştur. Neticede rivayet genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mescitler, Çarşılar, Pazarlar, En sevimli beldeler.

ANALYSIS OF A NARRATIVE THAT QUALIFIES MOSQUES AND BAZAARS

Abstract

Our Supreme Religion recommends a balanced life between the world and the Hereafter. In this context, masjids are places to worship Allah for the Hereafter, while bazaars and markets are places where believers for the world's life are working to provide sustenance and provide their needs.

Masjids and bazaars are indispensable for people who believe, like spirit and body. Both are necessary for tranquility the world and the Hereafter. However, In a hadith by the Prophet While the mosques, are described as the places of Allah's favorite, bazaars and markets are described as places of not favorite Allah's. In the study, it has been tried to analyze the narrative in order to solve this problem which seems like a problem and to contribute to the correct understanding of the narration.

After the sources of the hadith have been determined, it has been subjected to the criticism in terms of the sened first and then the text. As a result, the narration was subjected to a general evaluation.

Makalenin Geliş Tarihi: 04.02.2018 **Makalenin Kaul Tarihi:** 20.07.2018

* Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Öğretim Üyesi, e-mail: arahman1977@hotmail.com

Keywords: Hadith, Masjids, Bazaars, Markets, Most lovable regions.

Giriş

İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı Hz. Peygamber'in hadisleri/sünnetidir. Bu kadar önemli olan hadislerin öncelikle Hz. Peygamber'e nisbetinin tesbit edilmesi daha sonrasında sıhhati tesbit edilenlerin doğru anlaşılıp doğru anlatılması önem arz etmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de âlimlerin yapmaya çalıştığı haberlerin sıhhatine dair değerlendirmelerdir. Ancak hadislerin sıhhati kadar doğru anlaşılıp doğru anlatılmaları da önemlidir.

Bunun için bir rivayetin isnadları ve bu isnadlardan gelen bütün tarikler bir araya getirilip incelendikten sonra, bütün raviler cerh ve ta'dil süzgecinden geçirilmelidir. Böylece rivayetin isnadının Hz. Peygamber'e aidiyetine dair sıhhat derecesi tesbit edilecektir. İsnadının sıhhat derecesi tesbit edildikten sonra, rivayetin metninin ayrıca belirli tetkiklere tabi tutulması gerekmektedir. Zira râvilerin hata ve yanılmalarından kaynaklı birçok faktör bazen bir hadis metninin Hz. Peygamber'den sadır olduğu şekliyle bize ulaşmamasına neden olabilmektedir.

Bu çalışmada, “Allah katında beldelerin en sevimli yerleri mescitlerdir. Allah katında beldelerin en sevimsiz yerleri ise çarşı ve pazarlardır.” anlamındaki “أحبُّ البلادِ إلى الله مساجدُها وأبغضُ البلادِ إلى الله أسواقُها” rivayetinin sened ve metin tenkidi yapıldıktan sonra genel bir değerlendirmeye gidilmiştir. Rivayette mescitler ile çarşı ve pazarlar ilk bakışta birbirinin karşısı iki mekân gibi zikredilmiş, birisi Allah'ın en çok sevdiği yer, diğeri en çok buğz ettiği yer olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamdaki ayet ve hadisler dikkate alınarak mescitler için “buyûtullâh” yani Allah'ın evleri, yeryüzündeki ilk mescit olan Kâbe için de Allah'ın evi anlamında “Beytullâh” denmiştir.¹ Bunun karşısında çarşı ve pazarlar için “şeytanın evi” anlamında “beytuşşeytân” diyenler olmuştur.² Kanaatimizce çarşı ve pazarlar için böyle bir nitelemeye gitmek doğru değildir. İnsan denilen varlık ruh ve bedenden ibarettir. Mescitlerde ruhun gıdası sayılan

¹ Bk. el-Cinn, 72/18; Âl-i 'İmrân, 3/96; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, (Riyâd: Beytu'l-Efkâr, 1419/1998), “Mesâcid”, 282; Müslim, “Zikr”, 38; Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, (Beirut: Dârü'l-Kutubi'l-Arâbî, ty.), “Sucûdu'l-Kur'ân”, 14.

² Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ* (Beirut: Dârü'l-Fikir, 2002), 3: 230; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feydü'l-Kadîr*, (Beirut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 3: 475(4002), 4: 157(4869).

ibadetler yerine getirilirken, çarşı ve pazarlarda bedeninin ihtiyacı olan rızık temin edilmektedir. Dolayısıyla her iki mekân, inanan insanlar için adeta zorunlu mekânlardır. Amacımız mescitlerle, çarşı ve pazarları birbirine zıt iki mekân gibi gösteren rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyet derecesini tespit etmeye ve daha sonra nasıl anlamamız gerektiği konusunda bir fikir ortaya koymaya çalışmaktır.

Bunun için, her bir sahabînin rivayetini tek tek incelemenin, bunu yaparken ilk dönem kaynaklarına kadar olanları ayrı ayrı ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Yani parçadan bütüne gidilmek suretiyle, rivayet bir bütünlük içinde değerlendirilecektir. Rivayetin genel değerlendirilmesi en son yapılacaktır.

1. RİVAYETİN SENED TENKİDİ

Bir hadisin sıhhatini tespit etmek için yapılması gereken onu rivayet ve dirayet yönüyle değerlendirmektir. Problemliliği gibi görülen rivayetler için bu işlemin daha bir titizlikle yapılması gerektiğine inanıyoruz. Başka bir deyişle herhangi bir kaynaktan, problemliliği gibi görülen bir hadisle karşılaşıldığında önce isnadının, sonra da metnin incelenmesi gerekir.³ Gerek sıhhat tespiti, gerekse metnin sağlıklı ve doğru anlaşılması için rivayetin bütün tarikleri bir araya getirilmelidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) şöyle demektedir: *"Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece, onu anlayamazsınız. Hadisin farklı tarikleri, birbirini tefsir eder, açıklar."*⁴

Çalışmamıza konu olan rivayetin sıhhat tespiti için öncelikle isnad tenkidi yapılacak daha sonra metin tenkidine gidilecektir. İsnad tenkidi yapılırken rivayetin senedi şematize edilecek, ravîlerin cerh ve ta'dil durumları verildikten sonra ittisâl açısından incelenecektir.

1.1. Ebû Ümâme'den Gelen Rivayet

Kaynaklar incelendiğinde rivayetin aslında dört sahabîden geldiği söylenebilir. Bunlar Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Cubeyr b. Mut'im ve Ebû Hüreyre'dir. Ancak detaylı bir incelemeye gidildiğinde bu rivayetin İbn Abbâs (r.a.) ile Ebû Ümâme'ye (r.a.) de isnâd edildiği görülmektedir. Son iki sahabîye isnâd edilen rivayetler, hicri ilk üç asır kaynaklarında yer almadığı için onlara kısaca değinilip geçilecektir.

³ Hayrettin Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2005), 143.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahaki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmut el-Hût, (Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, 1403), 2: 212; Selçuk Çoşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 120.

İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivayet ilk olarak Ebû's-Şeyh el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) *Kitâbü'l-'Azame* adlı eserinde yer almıştır.⁵ Rivayette “*en sevimli ve en sevimsiz yerler yanında en sevimli kişilerin, mescitlerden son çıkanlar, en kötülerin de çarşılarından en son çıkanlar olduğu*” ifade edilmiştir. Tespitlerimize göre fesâheti ihlal eden rekâket ve nekâretin yer aldığı ifadeler içeren bu rivayet, Osmân b. Abdullah el-Emevî eş-Şâmî'nin uydurmasıdır.⁶

Ebû Ümâme'ye (r.a.) isnâd edilen rivayetin de isnâd ve metin yönünden sahih olmadığı anlaşılmaktadır. Bu rivayette de önceki gibi diğerlerinde bulunmayan anlatımlar ve Hz. Peygamber'in fesâhetine aykırı diyebileceğimiz, nekâret içeren ifadeler dikkat çekmektedir. Diğer rivayetlere göre oldukça uzun olan bu rivayet, Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) “*Mişkâtü'l-Mesâbih*”i, Zehebî'nin (ö. 748/1347) “*el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*”ı, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmi'u'l-Ahâdis*’i ve Ali el-Muttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l-Ummâl*'inde yer almaktadır.⁷ Bu rivayetin yer aldığı ilk kaynak olan Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) “*Mişkâtü'l-Mesâbih*”indeki senedi üzerinde biraz durmakta fayda vardır.

Ebû Ümâme'den (r.a.) gelen rivayetin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'teki senedi şöyledir:

Resûlullâh (s.a.s.) → Ebû Ümâme → el-Kâsım b. Abdurrahman → Alî b. Yezîd el-Hilâlî → Osmân b. Ebî el-Âtike → Sadaka b. Hâlid → Hişâm b. Ammâr.

Rivayete göre Ebû Ümâme (r.a.) şöyle demiştir: Allah Resûlünü (s.a.s.) en çok yalanlayıp karşı çıkanlar Yahudiler idi. Ahbârlarından⁸ bazıları yanına gelerek şöyle dediler: Ey Muhammed! Sen, Allah'ın seni (elçi olarak) gönderdiğini iddia ediyorsun. (Doğruysa) soracaklarımızdan bize haber ver. Zira Musa (a.s.) kendisine sorulan herşeye cevap verirdi. Eğer peygamber isen sen de soracaklarımızı haber vermelisin. Allah Resûlü, “Peki, eğer haber verirsem Müslüman olacağınıza Allah'ı kefil ve şahid kılar mısınız?” dedi. Onlar, “Evet” dediler. “O zaman istediğiniz şeyi sorun” dedi.

⁵ Ebû's-Şeyh, *Kitâbü'l-'Azame*, thk. el-Mubârekfûrî, (Riyâd: Dârü'l-Âsime, 1408), 2: 675, el-Mubârekfûrî de rivayetin mevzu olduğunu teyit etmiştir.

⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-Ahâdis ed-Da'ifa ve'l-Mavdûa*, (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 13: 1141-1142(6500).

⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, (Riyâd: Mektebetü Advâi's-Selef, 1995), 98(237); Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), 1: 163(741); Suyûtî, *Câmiu'l-Ahâdis*, (Beyrut: Dârü'l-fikir, 1994), 38: 240(41389).

⁸ Kur'an-ı Kerim'de “yahudi din âlimleri” için kullanılan bir ifade. bk. el-Mâide 5/44; el-Mâide 5/63; et-Tevbe 9/31, 34.

Dediler ki, “En kötü bölgeler hangileridir?” Allah Resûlü, cevap vermedi, sustu ve “Arkadaşım Cibrîl’e soracağım” dedi. Üç gün bekledikten sonra nihayet Cibrîl geldi ve ona sordu. Cibrîl, “Soru sorulan kişi, sorandan daha çok bilmiyor, fakat Rabbime soracağım” dedi. Rabbine sordu, Rabbi buyudur ki: “Beldelerin en kötülere çarşı ve pazarlardır. Bölgelerin en sevimlileri de mescitlerdir.” Sonra Cibrîl indi ve “Ey Muhammed! Ben daha önce yaklaşmadığım kadar Allah’a yaklaştım. Öyle ki aramızda nurdan yetmiş bin perde vardı. Bana dedi ki “Beldelerin en kötülere çarşı ve pazarlardır. Bölgelerin en sevimlileri de mescitlerdir.” Bu kısımdan sonra Cibrîl, seyyâh meleklerin hergün mescitleri dolaşıp sancak ve pankartlarıyla kapılarında beklediklerini, girip çıkanların sevaplarını kaydettiklerini, bunu gören şeytanın endişelenip zümresine sancak ve pankartlarını pazarlara ve toplu yollara dikmelerini istediğini, insanlar arasına fuhşiyatı yayan şeytanlar nedeniyle pazarların kötülük ve azgınlıkların merkezi haline geldiğini, öyle ki buralardaki şeytanların çarşılarından çıkan son kişilere eşlik edip onlarla evlerine kadar gelip onlarla yattıklarını ve bu işi her gün tekrarladıklarını anlatmaktadır.⁹

Bazı müellifler bu rivayeti İbn Zencûye’ye (ö. 251/865) dayandırmıştır.¹⁰ Kanaatimizce ilk müellifler bunu hem sened hem de metin yönünden problemlili gördüklerinden eserlerine almamışlardır. Ayrıca rivayet bu şekliyle bilinen ilk dönem hadis kaynaklarından hiçbirinde yer almamaktadır.¹¹

Metninde hiçbir rivayetle desteklenmeyen ziyadeler göze çarpmaktadır. Zehebî ile Tebrîzî, rivayetin sadece ilk bölümünü vermekle yetinmiştir.¹² Rivayeti Kâsım b. Abdurrahman’dan nakleden Ali b. Yezîd el-Hilâlî eş-Şâmî cerh edilen biridir. Buhârî, onun için “münkerü’l-hadîs”¹³ derken Nesâî, “sika bir ravi değildir” demiştir.¹⁴ Zehebî, Ahmed b. Hanbel’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Ali b. Yezîd, Kâsım b. Abdurrahman’dan çok ilginç şeyler rivayet etmektedir. Bunların Kâsım b. Abdurrahman’ın sözleri

⁹ Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 4: 138-140; Zehebî, *el-Uluvv li’l-Aliyyi’l-Ğaffâr*, 98(237); et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, 1: 163(741); Suyûtî, *Câmiu’l-Ahâdis*, (Beyrut: Dârü’l-fikir, 1994), 38: 240(41389); Verilen metin, *Kenzü’l-Ummâl*’den tercüme edilmiştir.

¹⁰ Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 4: 138-140.

¹¹ Alî el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtih*, 2: 621.

¹² Zehebî, *el-Uluvv li’l-Aliyyi’l-Ğaffâr*, 98(237); Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, I: 163(741).

¹³ Buhârî, bu ifadeyi kullandığı râvilerden hadis almayı doğru bulmamıştır. Bk. Nûreddîn İtr, *Menhecü’n-Nakd inde’l-muhadisîn*, (Dımaşk: Dârü’l-fikr, 1997), 112.

¹⁴ Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, 4: 161.

*olduğu kanaatindeyim.*¹⁵ Râviler hakkındaki cerh ifadeleri ve metnin Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi Kâsım b. Abdurrahman'ın kendi sözü olabileceğinden hareketle bu rivayete ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Kanaatimizce Elbânî'nin bu rivayeti "hasen" olarak değerlendirmesi isabetli değildir.¹⁶ Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı Ebû Ümâme'den gelen rivayet, gerek sened gerek metin açısından problemlidir. Dolayısıyla rivayetin münker ve delil olmaya elverişli olmadığı söylenebilir.¹⁷

Diğer dört sahâbîden gelen rivayetler hadis kaynaklarımızda yer aldığı için onlar üzerinde daha ayrıntılı durmayı uygun görüyoruz.

1.2. Enes b. Mâlik'ten Gelen Rivâyetler

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin sened ağı şu şekildedir:

Resûlullâh (s.a.s.) → Enes b. Mâlik (r.a.) → Muhammed b. Ebî Süleym el-Medîni → Ammâr b. 'Ummâre ez-Za'farânî → Ubeyd b. Vâkid el-Leysî → Muhammed b. Hâlid el-Muhallebî → Muhammed b. Nûh el-Askerî → **Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat***.

Rivayete göre Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.) Cibrîl'e "En hayırlı bölgeler hangileridir?" diye sordu. Cibrîl, "Bilmiyorum" deyince Resûlullah, "Öyleyse Rabbine sor." dedi. Cibrîl ağladı ve "O'na sorabilirmiyiz ki? Ancak O, dilediğini bize haber verir" dedi ve göğsü yükseldi. Daha sonra gelerek dedi ki; "Yeryüzünde en hayırlı bölgeler Allah'ın evleri-mescitlerdir." Resûlullah (s.a.s.), "Peki en kötü bölgeler hangileridir?" diye sorunca Cibrîl tekrar göğsü yükseldi ve sonra gelerek; "En kötü bölgeler ise çarşı ve pazarlardır" dedi.¹⁸

Rivayetin birinci râvisi Enes b. Mâlik (r.a.), on yaşında Hz. Peygamber'in hizmetine girmiş bir sahâbîdir.¹⁹ O, Hz. Peygamber'in hane-i saadetinde yetişmiş, dolayısıyla başkalarının görmediği şeyleri görmüş ve

¹⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, (Beirut: Dârü'l-Ma'rifa, ty.), 4: 374.

¹⁶ Elbânî, bu konuda gelen diğer rivayetleri dikkate alarak bu rivayeti de "hasen" kabul etmiştir. Ancak, bu rivayette diğer rivayetlerle desteklenemeyecek ziyâdeler vardır. Diğer rivayetlerle ortak olan kısımlar makbul karşılansa da diğer bölümleri için bunu ileri sürmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Zira rivayetin râvileri sıkı kabul edilmemiştir.

¹⁷ İlk dönem hadis kaynaklarında yer almadığı için Ebû Ümâme'den (r.a.) gelen rivayetin senedi çalışmanın sonundaki "Genel Sened Ağı" içinde gösterilmemiştir.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsâd*, thk. Târik b. 'İvazullâh b. Muhammed, (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415), 7: 154-155.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Târihü'l-kebir*, (Beirut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1986), 2: 27.

Hız. Peygamber'in pek çok söz ve davranışına tanık olmuştur. Hız. Peygamber'in vefatından sonra 83 yıl gibi uzun bir ömür yaşamış ve bu sayede bilmediği hadisleri kendisinden yaşça büyük olan sahâbîlerden öğrenme imkânı bulmuştur. Bu sayede hadis rivayetinde sınırlı sayıdaki muksirûn sahâbîler arasına girmiştir.²⁰ Öyle ki vefat ettiğinde "Bugün ilmin yarısı gitti" diyenler olmuştur.²¹ Enes b. Mâlik (r.a.), hicri 93. yılında vefat etmiştir.²²

Ashâbın tamamı hadis âlimleri tarafından adil kabul edilmiştir. Yani onlar, Resûlullah (s.a.s.) adına kasden yalan söylemekten berîdir.²³ Onun için bir rivayetin sıhhat durumu sahâbeden sonra gelen diğer ravilerle ilgilidir.

Bu rivayet, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) et-Taberânî'ye (ö. 360/971) ulaşmaya kadar tek tarikle gelmiştir. Bu yönüyle rivayet ferdî nisbîdir.²⁴ Seneddeki ravilerin cerh ve ta'dil durumları ise şöyledir.

1. Muhammed b. Ebî Süleym el-Medînî (Muhammed b. Abdullah b. Ebî Süleym)

Muhammed b. Ebî Süleym el-Medînî'yi İbn Hibbân, sika raviler arasında zikretmiş ve aynı zamanda Enes b. Mâlik'ten (r.a.) hadis aldığını ifade etmiştir.²⁵ Büyük hadis imamı Buhârî ve diğer âlimler de bu görüştedir.²⁶ İbn Hacer ve diğer bazı munekkit âlimler ise onu "sadûkun" sigasıyla ta'dil ederken, Zehebî kendisi için "lâ yu'refu" diyerek sıdkıyla meşhur bir râvî olmadığını söylemiştir.²⁷ Ayrıca *Sünen-i Nesâî*'de rivayetleri olduğu ifade edilmiştir.²⁸ Söz konusu râvîmizin "vuhdân" raviler arasında olduğu ve kendisinden sadece Bukeyr b. el-Eşecç'in (ö. 127/744) hadis

²⁰ Ahmed Naim, *Tecrîdî Sarih Tercemesi Mukaddimesi*, (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 26.

²¹ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 2: 28.

²² Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 2: 28; Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, trc. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 165-166.

²³ Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 124.

²⁴ Ferd-i Nisbî: Râvinin herhangi bir yönden tek kalması veya diğerlerinden farklı olması demektir. bk. Salahattin Polat, "Ferd", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 369.

²⁵ Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *es-Sikât*, (B.y.y.: Dâru'l-fıkr, 1975/1395), 5: 367.

²⁶ Bk. Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 1: 128; İbn Ebî Hatim, Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1952/1372), 5: 297.

²⁷ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 3: 596.

²⁸ Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, (Suriye: Dâru'r-Râşîd, 1411/1991), 1: 488; Cemaluddîn Ebu'l-Haccac Yusuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'l-Ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415), 25: 487.

rivayet ettiği söylenmişse de²⁹ başka kişilerin de kendisinden rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Kaynaklarımızda râvînin doğum ve ölüm tarihi hakkındaki bilgiye raslayamadık. Ancak Sehâvî, İmam Müslim'in onu Medine tabîlerinin dördüncü tabakasında zikrettiğini nakletmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi onu beşinci tabakadan sayanlar da vardır.³¹

2. 'Ammâr b. 'Ummâre ez-Za'ferânî (Ebû Hâşim ez-Za'ferânî el-Basrî)

Ebû Hâşim ez-Za'ferânî'nin hadis aldığı kişiler arasında Hasan ve Sâlih b. 'Ubeyd, Kesîr b. Ebî'l-Yemân, Rabî b. Lût, Muhammed b. Abdullah (Muhammed b. Ebî Süleym el-Medîni), Muhammed b. Sîrin ve başkaları sayılmıştır. Ondan hadis alanlar arasında ise Yahyâ b. Yemân, Ravh b. 'Ubâde, Ebû'l-Velîd et-Teyâlisî ve Sehl b. Temmâm ve daha başka kişiler vardır.³² Basralı olup³³ sikâ bir râvîdir.³⁴ Ebî Hatim ile İbn Hacer "lâ be'se bih" diyerek ta'dîl etmişlerdir.³⁵ İbn Hacer, onun yedinci tabakadan olduğunu ve Ebû Davûd'un *Sünen*'inde rivayetlerinin olduğunu söylemiştir.³⁶ Yahyâ b. Ma'în kendisi için "sika bir ravîdir" derken; Buhârî "fîhi nazar" diyerek³⁷ hiç bir surette rivayet ettiği hadislerin alınmayacağını ifade etmek istemiştir.³⁸

3. 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî/el-Kaysî/el-Basrî

İsminin 'Abbâd olduğu da söylenmiştir. Dokuzuncu tabakadandır. Kutub-i Sitte'den sadece Timizî'de rivayetleri bulunan râvî hakkında, Ebî Hatim er-Râzî "zayıf bir râvîdir" demiştir. Sa'îd b. 'Atiyye, 'Ammâr b. 'Ummâre ve başka râvîlerden hadis tahammülünde bulunmuştur. Ondan da 'Amr b. Alî, Muhammed b. Hâlid b. 'Hidâş ve başka raviler hadis almıştır.³⁹ İbn 'Adiy (ö. 365/976) ondan mervî bir grup hadisi zikrettikten sonra, merviyâtının başka ravilerce rivayet edilmediğini belirten bir ifade (lâ

²⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*, thk. el-Bundârî-Zeğlûl, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988), 160

³⁰ Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1404/1983), 1: 258-259.

³¹ Şemsuddîn es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife fî Târîhi'l-Medineti's-Şerife*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2: 598; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 488.

³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 391; ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21: 200.

³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 286.

³⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 391; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 286.

³⁵ Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21: 200; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 408.

³⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1: 408.

³⁷ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 4: 581.

³⁸ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 81.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 19: 246.

yutâbe'u 'aleyh) kullanmıştır.⁴⁰ İbn 'Adiy ve İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200) onu zayıf raviler arasında zikretmiştir.⁴¹

4. Muhammed b. Hâlid el-Muhallebî (Muhammed b. Hâlid b. 'Hidâş b. 'Aclân)

Basra'lı olup daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. İbn Hacer, "sadûk" diye onu ta'dîl etmiş,⁴² İbn Hibbân onu sika raviler arasında zikretmiştir. Babası Hâlid b. 'Hidâş'tan bazı garîb hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.⁴³ Onuncu tabaka siğâr ravilerdendir. Babasından, İbn 'Uleyye ve 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî başta olmak üzere bir grup râvîden hadis almıştır. İbn Mâce başta olmak üzere İbrâhîm b. İshâk el-Harbî, Muhammed b. Nûh b. Harb el-'Askerî gibi bir grup râvî onun talebeleri arasındadır.⁴⁴ Vefat tarihi hakkında bilgi verilmeyen râvînin babasının hicri 223'te Bağdâd'da vefat ettiği nakledilmiştir.⁴⁵

5. Muhammed b. Nûh b. Harb el-'Askerî

Askerimukrem'de doğmuştur. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341) onu Muhammed b. Hâlid b. 'Hidâş'ın talebeleri arasında saymıştır.⁴⁶ Yahya b. Ğeylân, İsmail b. İbrahim el-'İclî, Halil b. Sa'd el-Eylî ve el-Leys b. Bahr onun hocaları arasındadır. Abdussamed b. Alî b. Muhammed b. Mukrem ve Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971) ise onun talebelerinden bazılarıdır.⁴⁷

Râvînin cerh ve ta'dîli konusunda her hangi bilgiye rastlayamadık. Böyle bir durumda kendisinden iki ve daha fazla (âdil) râvî hadis rivayet etmekle beraber cerh ve ta'dîl yönünden durumu bilinmediği için "mechûlu'l-hâl"⁴⁸ konumundadır diyebiliriz.

⁴⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 3: 24.

⁴¹ Ebû'l-Farac İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2: 161; İbn 'Adiy, *Muhtasaru'l-Kâmil fi'd-du'afâ*, (Beyrut: Dâru'l-Cemîl, 1422/2001), 606.

⁴² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1: 475.

⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9: 113.

⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I: 475; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25: 135.

⁴⁵ Bedruddîn el-'Aynî, *Meğânî'l-Ahyâr*, Thk. Muhammed Hasan İsmâîl, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1: 263.

⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 19: 246.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Ğunyetu'l-Mültemis İdâhu'l-Mültemis* thk. Yahya b. Abdullah el-Bekrî, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1422/2001), 372.

⁴⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 173.

Meşhur hadis imamı Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî⁴⁹ rivayeti Muhammed b. Nûh b. Harb el-'Askerî'den alarak eserine aktarmıştır.

Senetteki tüm ravileri inceledikten sonra rivâyeti ittisâl açısından değerlendirebiliriz. Senetteki ilk râvî olan Enes b. Mâlik (r.a.) sahabîdir ve hicri 93 yılında vefat etmiştir. Hadisi ondan alan Muhammed b. Ebî Süleym el-Medîni, belirtildiği üzere Enes b. Mâlik'in talebeleri arasındadır. Dolayısıyla aralarında likânın varlığı sabittir. Ondan hadisi rivayet eden kişi 'Ammâr b. 'Ummâre ez-Za'ferânî adlı râvîdir. İmam Müslim, Muhammed b. Ebî Süleym el-Medîni'yi "vuhdân" raviler arasında saymış ve Bukeyr b. el-Eşecc dışında hiçbir kimsenin ondan hadis almadığını ifade etmiştir. Ancak incelediğimiz rivayete bakıldığında 'Ammâr b. 'Ummâre ez-Za'ferânî'nin de bu kişiden hadis aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Müslim'in görüşüne göre rivayet "mudelles" olmaktadır. Fakat kahir ekserin görüşü ve hadis senedindeki semâ'a delalet eden sîga dikkate alındığında iki râvî arasında hoca talebe ilişkisi olduğu anlaşılmakta, muâsarat ve lika hususunda bir problem görülmemektedir.

Hadîsi ez-Za'ferânî'den talebeleri arasında sayılan 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî almıştır. Ancak ikisi arasındaki hadis tahammül ve edâ sîgası, kesin sema'a delalet etmemektedir. Ayrıca ez-Za'ferânî'nin yedinci tabaka ravilerinden 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî'ni ise dokuzuncu tabaka ravilerinden olması, aralarında bir râvînin düşmüş olma ihtimalini akla getirmektedir. Munekkid âlimlerin 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî hakkındaki cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri dikkate alındığında onun tedlis yapmış olma ihtimali akla gelmektedir.

Hadîsi el-Leysî'den onuncu tabaka sâğîr ravilerinden ve aynı zamanda 'Ubeyd b. Vâkid Leysî'nin talebeleri arasında sayılan, Muhammed b. Hâlid el-Muhallebî (ö. 241-250/856-65) rivâyet etmektedir. Muhallebî, hadisi talebesi Muhammed b. Nûh b. Harb el-'Askerî'ye nakletmiştir. Hadisimizin yer aldığı eserin müellifi İmam et-Taberânî (ö. 360/971) ise, Muhammed b. Nûh b. Harb el-'Askerî'nin talebelerindedir. et-Taberânî'nin hadisi hocasından semâ' yoluyla aldığı hadis senedindeki sâgadan anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak 'Ammâr b. 'Ummâre ez-Za'ferânî ile 'Ubeyd b. Vâkid el-Leysî aynı tabaka ravileri olmadığından aralarında muâsarat gerçekleşmemektedir. Bu nedenle Enes b. Mâlik'ten (r.a.) gelip et-Taberânî'nin eserine giren rivâyetin, senedi münkatı' zayıf bir rivayet olduğu söylenebilir.

⁴⁹ Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 447-448.

1.3. Abdullah b. Ömer'den Gelen Rivâyetler

1. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — İshâk b. İbrâhîm el-Yetîm — Alî b. Abdulazîz el-Beğavî — Ömer b. Muhammed el-Cumehî — el-Hasen b. Ahmed el-Mekkî — **el-Beyhakî, Sünenü'l-Kübrâ.**

2. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — İshâk b. İbrâhîm el-Yetîm — Alî b. Abdulazîz el-Beğavî — Ömer b. Muhammed el-Cumehî — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

3. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî — el-Fadl b. Hübâb el-Cümeihî — Ahmed b. Muhammed el-'Anezî — Abdullâh b. Yûsuf el-Asbehânî — **el-Beyhakî, Sünenü'l-Kübrâ.**

4. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî — el-Fadl b. Hübâb el-Cümeihî — **İbn Hibbân, Sahîh.**

5. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — Alî b. el-Hasen el-Hissincânî — Muhammed b. Eyyüb el-Becelî — Abdullah b. Muhammed el-Ka'бі — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

6. **Abdullah b. Ömer** — Muhârib b. Disâr es-Sedûsî — Atâ b. es-Sâib es-Sakafî — Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî — Yahyâ b. el-Muğîre es-Sa'dî — Muhammed b. Eyyüb el-Becelî — Abdullah b. Muhammed el-Ka'бі — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

Abdullah b. Ömer'den gelen rivayetlerin metinleri arasında kısmî farklılıklar olduğundan iki farklı metni vermekte fayda görüyoruz.⁵⁰

İbn Hibbân'da yer alan rivayetin metni şöyledir: İbn Ömer'in (r.a.) anlattığına göre bir adam Resûlullah'a gelerek, "En kötü bölgeler hangileridir?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) ona, "Bilmiyorum ama Cibrîl'e bir sorayım" dedi. Resûlullâh Cibrîl'e sordu o da "Bilmiyorum ama Mîkâil'e

⁵⁰ Abdullah b. Ömer (r.a.)'den gelen rivayetlerin sened ağını görmek için çalışma sonundaki Ek:1'e bakınız.

bir sorayım” dedi. Daha sonra Cibrîl gelerek, “(Yeryüzünün) en hayırlı bölgeleri mescitleridir. En kötü bölgeleri ise çarşılarıdır” dedi.⁵¹

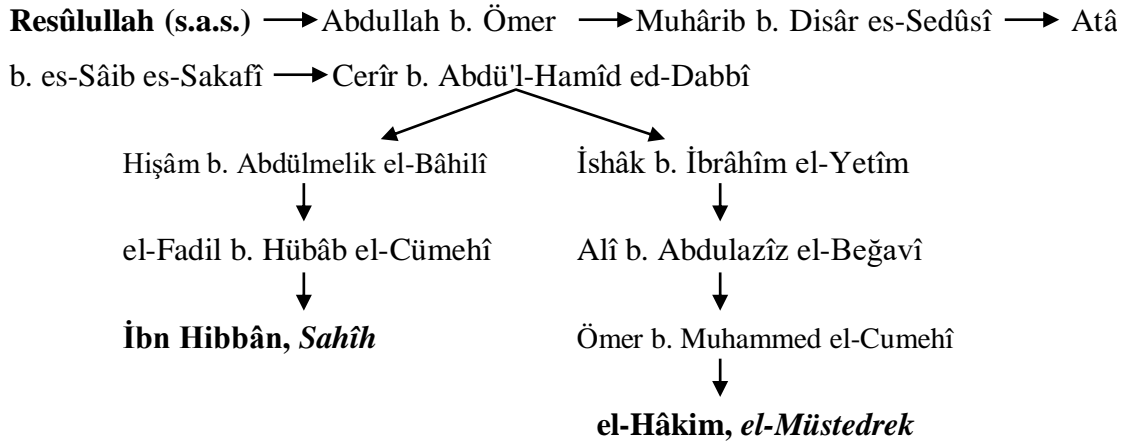
Hâkim’in *el-Müstedrek*’i ile Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sındaki metinler arasında anlama etki etmeyen küçük farklılıklar vardır. Rivayetin metni şöyledir: İbn Ömer (r.a.) şöyle dedi: Bir adam Resûlullah’â gelerek, “En hayırlı bölgeler hangileridir?” diye sordu. Resûlullah ona, “Bilmiyorum” dedi. Adam, “Peki en kötü bölgeler hangileridir?” diye sordu. Resûlullah yine “Bilmiyorum” dedi. Sonra Cibrîl geldiğinde Resûlullah ona “Ey Cibrîl, en hayırlı bölgeler hangileridir?” diye sordu. Cibrîl, “Bilmiyorum” dedi. “Resûlullah, “Peki en kötü bölgeler hangileridir?” diye sordu. Cibrîl tekrar, “Bilmiyorum” dedi. Resûlullah (s.a.s.) “Öyleyse Rabbine sor” dedi. Cibrîl öyle bir silkelendi ki Muhammed (s.a.s.) az kalsın kendini kaybediyordu. Sonra Cibrîl, “Ben O’na hiçbir şey soramam ki” dedi. Daha sonra Yüce Allah Cibrîl’e, “Muhammed sana en hayırlı bölgeler hangileridir” diye sordu, sen “Bilmiyorum” dedin. Sana “En kötü bölgeler hangileridir” diye sordu sen yine “Bilmiyorum” dedin. O’na “En hayırlı bölgeler mescitlerdir ve en kötü bölgeler çarşı ve pazarlardır diye haber ver” buyurdu.⁵² Hâkim’in *el-Müstedrek*’indeki bir rivayetin metni de yaklaşık böyledir. Diğer rivayette “Ben O’na hiçbir şey soramam ki” kısmı yer almamakta ve soruyu soran kişi Hz. Peygamber’e “Bilmiyorsan Rabbine sor” demektedir.⁵³

Rivayetin bütün râvilerini tek tek incelemek yerine, elimizdeki ilk kaynağa kadarki ravileri incelemenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Senede bakıldığında rivâyetin müşterek râvîsinin, Cerîr b. Abdü’l-Hamîd ed-Dabbî olduğu görülür. Ondan sonra dört tarîka ayrılmaktadır. Bunların elimizdeki ilk kaynağı el-Hâkim’in *el-Müstedrek*’i ile İbn Hibbân’ın *Sahîh*’idir. Burada önce İbn Hibbân’ın *Sahîh*’indeki rivâyetin, daha sonra Hâkim’in *el-Müstedrek*’indeki bir rivayetin ravileri tanıtılacaktır. Buna göre inceleyeceğimiz senedler ve ravileri şu şekildedir:

⁵¹ Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *Sahîhu İbn Hibban bi Tertibi İbn Balabân*, Thk. Şuayb el-Arneut, (Beirut: Muessesetu’r-Risale, 1993/1414), 4: 476(1599).

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kübrâ*, (el-Cevherü’n-Nakî ile birlikte) (Haydarâbad: Meclisu Dâireti’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1344/1925), 3: 65(5183); 7: 50(13713), *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da yer alan iki rivayet arasında “Biz O’na hiçbir şey soramayız?” sorusunda “Biz/Ben” ifadesinde fark bulunmaktadır. Birisinde “Biz” birisinde “Ben” ifadesi geçmektedir.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkîm en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, ty.), 1: 90(306); 2: 7(2149).

Hadisin ilk ravisi olan Abdullah b. Ömer (r.a.), İslâm'ı küçük yaşta kabul eden sahâbîlerdendir. Beyhakî'nin *el-Medhal* adlı eserinde naklettiğine göre Zührî, onun için "Ne Hz. Peygamber'in ne de ashâbının hiçbir sözü ve fiili ondan gizli kalmamıştır." demiştir. O, hadis rivayetinde muksirûndan kabul edilir.⁵⁴ Hicrî 73 yılında 87 yaşındayken vefat etmiştir.⁵⁵ Abdullah b. Ömer'den sonra gelen raviler sırasıyla şunlardır.

1. Muhârib b. Disâr es-Sedûsî el-Kûfî

Abdullah b. Ömer ve Câbir b. Abdullah'tan da hadis alan Muhârib b. Disâr, Küfe Kadılığını da yapmıştır. Kendisinden Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mis'ar ve İbn 'Uyeyne rivayette bulunmuştur.⁵⁶

Sahîh-i Buhârî'de de rivayetleri bulunan Muhârib b. Disâr'ın cerh ve ta'dîl durumu için Ebû Zur'a (ö. 282/895) "sikaton me'mûnun" ifadesini kullanmıştır. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ise Kûfe'li olduğunu belirttikten sonra kendisi için "sadûkun" demiştir.⁵⁷ Sika ravileri arasında onu da zikreden İbn Hibbân (ö. 354/965), künyesinin Ebû'l-Muterrif (ابوالمطرف) olduğunu ve Kûfe'de hicri 108'de vefât ettiğini nakletmiştir.⁵⁸ Vefat tarihini hicri 116 olarak veren Zehebî (ö. 748/1347), onun tabiîlerin seçkinlerinden ve âlimlerinden biri olduğunu, birçok âlim tarafından sika kabul edildiğini ifade ettikten sonra "mutlak hüccettir" diyerek ta'dîl etmiştir.⁵⁹

⁵⁴ Ahmed Naim, *Tecrîdî Sarih Tercemesi Mukaddimesi*, 26.

⁵⁵ Abdullah b. Ömer (r.a.) hakkındaki bilgiler, Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 169-170.

⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8: 28-29.

⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8: 416-417.

⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 452.

⁵⁹ Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, 3: 441.

2. 'Atâ b. es-Sâib es-Sakafî ('Atâ b. es-Sâib b. Mâlik/İbnu's-Sâib b. Zeyd Ebû Zeyd/Ebû Yezîd)

İmam ve hâfız olan İbn es-Sâib, Kûfe muhaddisidir.⁶⁰ Babası es-Sâib'ten, Abdullah b. Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik, Ya'lâ b. Murra gibi bir grup daha râvîden hadis almıştır. Kendisinden de el-A'meş, Süleymân et-Teymî, İsmâ'il b. Ebî Hâlid, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be rivayette bulunmuşlardır.⁶¹ İbn Hibbân, onun Enes b. Mâlik'ten hadis aldığının doğru olmadığını ifade ederken,⁶² Yahya b. Ma'în de onun Ya'lâ b. Murra'dan hadis almadığını söylemiştir.⁶³ Onu sika raviler arasında zikreden İbn Hibbân, ömrünün sonlarına doğru aşırı olmasa da hafızasının bozulduğunu söylemiştir.⁶⁴ Ebû Hâtim er-Râzî, cerh ve ta'dîl durumu için "mehalluhu es-sıdk" sigasını kullanmaktadır. İhtilâttan önce sika bir râvî olduğunu, Basra'ya gittiğinde hafızasının bozulduğunu, bu nedenle Basra'daki rivayetlerinin sahih olmadığını ifade etmiştir. Yahya b. Ma'în ve Ahmed b. Hanbel, "*hafızası bozulmadan önce ondan hadis alanların rivayetlerinin sahîh olduğunu, daha sonra alanların rivayetlerinin ise bir şey ifade etmediğini*" söylemişlerdir. İhtilât halinden önce alanlar Şu'be ve Süfyân, sonra alanlar ise Cerîr, Halid b. Adullah, İbn 'Uleyye ve Alî b. 'Asım'dır.⁶⁵ Buhârî *Sahîh*'inde onun bir rivayetine yer vermiştir. Müslim ise rivayetlerine hiç yer vermemiştir. Hicri 136'da vefat etmiştir.⁶⁶

3. Cerîr b. Abdü'l-Hamîd ed-Dabbî (Ebû Abdillâh el-Kûfî el-Kâdî) (ö. 188/804)

Cerîr, tebe-i tabiînin orta yaşlılarından. İbn Sîrîn'in vefat ettiği hicri 110'da İsfâhan'a bağlı bir köyde doğmuştur. Kûfe'de büyümüş, Rey'ye yerleşmiştir. Hicri 188'de 77 yaşında iken vefat etmiştir.⁶⁷ *Kütûb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan hafız hadis imamlarındandır.⁶⁸

Cerîr'i sikâ ravileri arasında zikreden İbn Hibbân (ö. 354/965), Ebû İshâk eş-Şeybânî (ö. 140/758), el-A'meş (ö. 147-48/765-66) ve daha birçok kişiden hadis aldığını, Kuteybe (ö. 240/855), Alî b. el-Medînî (ö. 178/795),

⁶⁰ Ebû Sehil Muhammed b. Abdurrahman el-Mağrâvî, *Mevsûatu Mevakîfi's-Selef*, (Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ty.), 2: 263.

⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 332-333.

⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 333.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8: 416-417.

⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 251.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 332 vd; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988), 5: 262 vd.

⁶⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6: 465; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3: 1129.

⁶⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2: 214; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 145.

⁶⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, nşr. Muhammed Avâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1413/1992), 1: 291.

İbn Mubârek (ö. 181/797) ve bir grup râvînin de ondan hadis aldığını zikretmiştir.⁶⁹ Ebû Hâtim (ö. 277/890) bunlara başka raviler de eklemiş ve Cerîr'i sika bir râvî kabul etmiştir. Ebâ Zur'a'nın (ö. 282/895) da kendisini "sadûkun min ehli'l-İlmi" diyerek ta'dîl ettiğini aktarmıştır.⁷⁰ Cerîr'in hocaları arasında Atâ b. es-Sâib ve oğlu Zeyd'i de zikreden Mizzî (ö. 742/1341), hoca ve talebelerinden büyük bir grupun ismini aktarmıştır.⁷¹ İbn Hacer de "sika bir ravidir" dedikten sonra ömrünün sonuna doğru hıfzının zayıfladığını aktarmıştır.⁷²

Cerîr, çalışmamıza konu olan rivayeti hocası 'Atâ'dan ihtilât halinden sonra almıştır.⁷³ Dolayısıyla senedlerinde Cerîr'in yer aldığı tüm rivayetlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Buna göre Abdullah b. Ömer (r.a.) tarikiyle gelen tüm rivayetlerin senedinde Cerîr yer aldığı için tamamı zayıftır.

Bu üç raviden sonra rivayetimiz iki tarika ayrılmaktadır. Bir tarikten İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine diğer tarikten el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'ine girmiştir. Şimdi bu tariklerdeki ravileri inceleyelim.

1.3.1. İbn Hibbân'ın Râvîleri

1. Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî (Ebû'l-Velîd et-Teyâlisî, el-Basrî)

Basra'lı olup, Şu'be, Zâide ve Hammâd b. Seleme'den hadis almıştır. İbn Hibbân *Kitâbû's-Sikât*'ında "zeki ravilerden biriydi" demektedir.⁷⁴ Hadis tahmmül ettiği bir grup hocasının isimlerini veren İbn Ebû Hatim (ö. 327/938), babasının bu ravi hakkında "imam, fakih ve 'âkil (sikâ) biridir, elinde kitaptan rivayet ettiğini hiç görmedim" dediğini, Ahmed b. Hanbel'in de hakkında "mutkinun" diyerek onu sikalardan addettiğini nakletmiştir.⁷⁵

Zehebî, *Kütüb-i Sitté*'de rivayetleri bulunan raviler arasında Hişâm'ı da zikretmiş, Ebû Zur'a'nın onun hakkında "zamanının imamıydı" dediğini nakletmiştir. 94 yaşında⁷⁶ iken hicri 227 de vefat etmiştir.⁷⁷ İbn Hacer de hakkında "sikaton sebtun" değerlendirmesini yapmıştır.⁷⁸

⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 145; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4: 541 vd.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2: 505.

⁷¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4: 541.

⁷² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 1: 139.

⁷³ Busîrî, *İthâfü'l-Hiyere*, (Riyâd: Dârü'l-vatan, 1999), 2: 28(969).

⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 571.

⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9: 65.

⁷⁶ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Marifeti men lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, (Cidde: Dârü'l-Kible, 1992/1413), 2: 337.

⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8: 195; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 571.

⁷⁸ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 1: 571.

2. el-Fadl b. Hübâb el-Cümeihî (Ebû Halîfe, Fadl b. ‘Amr b. Muhammed b. Sahr b. Abdurrahman)

Basra’da asrının müsnidi⁷⁹ olduğu, Ka’nebî (ö. 221/836) ve Müslim b. İbrâhîm gibi büyük hocalardan hadis rivayet ettiği ve hadis almak için değişik bölgelerden insanların onun yanına geldiği ifade edilmiştir. İbn Hibbân onu sika ravileri arasında zikretmiştir.⁸⁰ Ebû’l-Velîd et-Tayâlisî’den de hadis tahammül eden el-Cümeihî, *Sâhîh*’ın sahibi İbn Hibbân’ın hocaları arasındadır. Hicri 305 yılında Basra’da vefat etmiştir.⁸¹

Seçkin bir hadis hafızı olarak bilinen İbn Hibbân el-Bustî (ö. 354) rivayeti el-Fadl b. Hübâb el-Cümeihî’den alarak *Sahîh* adlı eserine kaydetmiştir.

1.3.2. el-Hâkim en-Neysâbüri’nin Râvîleri

1. İshâk b. İbrâhîm el-Yetîm et-Talkânî (Ebû Ya’kûb)

Bağdat’ta sonradan yerleşen ravilerdendir. İbn ‘Uleyye, Cerîr ve bazı Irâk’lı hocalardan hadis tahammül etmiştir. İbn Hibbân, Ebû Ya’la ve Irâk’lı diğer bazı sika ve mutkin ravilerin ondan hadis rivayet ettiklerini zikreder. İshâk b. İbrâhîm, hicri 225’te vefat etmiştir.⁸² İbn Hacer onun hicri 230 veya daha öncesinde vefat ettiğini söylemiştir.⁸³ Ahmed b. Hanbel’in, “kendisi hakkında hayır dışında bir şey bilmiyorum” dediği zikredilmiştir.⁸⁴ Ebû Dâvud ve el-Beğâvî de onun talebeleri arasındadır. Zehebî, onun için “sika bir ravîdir” der.⁸⁵ İbn Ma’in’in “sadûkun” dediği İshâk b. İbrâhîm’i, Dârekutni de sika addetmiştir.⁸⁶ İbn Hacer, onun sika bir râvî olduğunu ancak Cerîr’den tek başına rivayet ettikleri merviyâtı hakkında onu tenkit edenlerin olduğunu söyler.⁸⁷

2. Alî b. Abdulazîz el-Beğavî

Künyesi Ebû’l-Hasan’dır. İbn Hibbân’ın sikaları arasındadır ve Bağdatlıdır. Ebû Nu’aym ve Iraklı ravilerden hadis almıştır. Hicri 190’dan

⁷⁹ Müsnid: Hadisi usulüne göre rivayet eden râvî.

⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, (Beyrut: Mektebetu’l-Matbaati’l-İslamiyye, 1423/2002), 6: 336.

⁸¹ Diğer hocaları ve talebeleri için bk. İbn Nukta Muhammed b. Abdulğani, *Kitâbu’t-Takyîd*, (Hindistan: Meclisu Dâiretu’l-Meârif, 1403/1983), 2: 217 vd.

⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 113.

⁸³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1: 100.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2: 212.

⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 234.

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr ‘Avâd Ma’rûf, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1422/2002), 7: 348.

⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1: 100; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 2: 409 vd.

sonra Bağdat'ta dünyaya gelmiş⁸⁸ ve Mekke'de hicri 287'de vefat etmiştir.⁸⁹ Ebû Hatim de "kâne sâdiken" diyerek onu ta'dil etmiştir.⁹⁰

İbn Hacer, Alî b. Abdulazîz'i sika ve hafız bir râvî olarak değerlendirmiş, tek kusurunun hadis rivâyeti için ücret talep etmek olduğunu söylemiştir. Muhtaç biri olduğundan bu konuda mazur görüldüğünü, nitekim Dârekutnî'nin (ö. 385/995) kendisi hakkında "sikatun me'mûnun" dediğini zikretmiştir.⁹¹

3. Ömer b. Muhammed el-Cumehî (Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman)

Ömer b. Muhammed el-Cumehî'nin cerh ve ta'dili durumu hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgiye rastlayamadık. Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014) ve hicri 422'de vefat eden el-Hasen b. Ahmed el-Mekkî'nin⁹² kendisinden hadis aldığı⁹³ ve hicri 287'de vefat eden 'Alî b. Abdulazîz el-Beğavî'nin talebelerinden olduğu zikredilmiştir.⁹⁴ Cerh ve ta'dil durumu belli olmadığı için Ömer b. Muhammed el-Cumehî, "mechûlu'l-hâl" bir râvîdir. Bu durumda rivayetleri ancak "i'tibâr" için alınır.

el-Müstedrek adlı eserin yazarı Hâkim en-Neysâbûrî bu rivayeti Ömer b. Muhammed el-Cumehî'den alarak esrine almıştır.

Bu bilgiler muvacehesinde, Abdullah b. Ömer'den (r.a.) gelen rivayetler ittisâl açısından şöyle değerlendirilebilir. Hadisi Rasûlullâh'tan rivayet eden Abdullah b. Ömer (r.a.) hicri 87'de vefat etmiştir. Hadisi ondan rivayet eden Muhârib b. Disâr es-Sedûsî tabiînin seçkinlerindedir ve hicri 108-16'da vefat ettiği söylenmiştir. Bu durumda aralarında muâsarat ve lika konusunda bir problem görülmemektedir. Hadisi Muharib'den tahammül eden râvî Atâ b. es-Sâib es-Sakafî'dir. O, uzun bir ömür yaşadktan sonra hicri 136'da vefat etmiştir. Yani ikisi arasında muâsarat gerçekleşmiştir. Ayrıca ikisinin Kûfe muhaddisi olduğunu dikkate aldığımızda aralarında likânın vukuu da kuvvetle muhtemeldir.

Hadisi Atâ b. es-Sâib es-Sakafî'den rivayet eden Cerîr b. Abdü'l-Hamîd ed-Dabbî, hicri 188 yılında 77 yaşında vefat etmiştir. Hocası Atâ b. es-Sâib öldüğünde onun 52 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

⁸⁸ Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, *Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*, (San'â: Mektebetü San'âî'l-Eseriyye, 2004), 2: 66.

⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 477.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 196.

⁹¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 5: 559.

⁹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/2003), 9: 375.

⁹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3: 65.

⁹⁴ Vâdî'î, *Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*, 2: 91-92.

muâsır olduklarında şüphe yoktur. Aralarındaki hoca talebe ilişkisi dikkate alındığında, likâ konusunda da problem kalmamaktadır. Rivayeti Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî'den dört râvî almıştır. Bu râviler yoluyla rivâyet ilk kaynaklardan İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine ve Hâkim'in *el-Müstederek*'ine girmiştir. Şimdi bu ikisini ayrı ayrı değerlendirelim.

İbn Hibbân tarikiyle gelen rivayeti Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî'den Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî almıştır. Hişâm 94 yaşında iken hicri 227'de ölmüştür. Yani Cerîr öldüğünde ed-Dabbî 39 yaşındaydı. Bu yaşta Cerîr'den hadis almış olması pekâlâ mümkündür. Dolayısıya ikisi muâsırdır. Seneddeki semâ'a delalet eden sîga, aralarında likânın gerçekleştiğini göstermektedir. Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî'den rivayeti el-Fadl b. Hübâb el-Cümeihî almıştır. el-Cümeihî, İbn Hibbân'ın hocalarındandır. Hicri 305 yılında vefat etmiştir. Hişâm'ın vefatı ile el-Cümeihî'nin vefatı arasında 78 yıl vardır. el-Cümeihî'nin 97 yıl yaşadığı ve o dönemde küçük yaşta ilim talebine başladığı dikkate alındığında Hişâm'dan hadis almış olmasında bir problem görülmemektedir. Hadisteki tahammül ve edâ sîgası da onun rivayeti semâ' yoluyla aldığını göstermektedir. İbn Hibbân (ö. 354/965), rivayeti hocası el-Cümeihî'den alarak *Sahîh*'ine almıştır. Neticede raviler arasında muâsarât olduğu görülmekte ve hadisin İbn Hibbân'a kadar muttasıl bir isnatla geldiği anlaşılmaktadır.

Hâkim en-Neysâbûrî'ye ulaşan rivayetin sened ittisalına bakıldığında ise şunlar söylenebilir.

Hatırlanacağı üzere Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî'ye (ö. 188/804) kadar rivâyet muttasıl gelmişti. Rivayeti ondan İshâk b. İbrâhîm el-Yetîm et-Talkânî almıştır. İshâk b. İbrâhîm'in hicri 225'te bir rivâyete göre hicri 230'da öldüğü nakledilmiştir. Cerîr'in ölüm tarihi ise hicri 188'dir. Böylece ikisi arasında muâsarât konusunda bir sıkıntı yoktur. Hadis senedindeki semâ'a delalet eden edâ sîgası ise aralarında likânın da gerçekleştiğini göstermektedir.

Rivayeti İshâk b. İbrâhîm'den (ö. 225-30/840-45) Ebû'l-Hasan Alî b. Abdulazîz el-Beğavî (ö. 287/900) almıştır. İshâk b. İbrâhîm, hicri 190'dan sonra Bağdad'da dünyaya gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Ebû'l-Hasen ise hicri 287'de Mekke'de ölmüştür. Memleketleri bir olmasa da ikisinin muâsır oldukları anlaşılmaktadır.

Ebû'l-Hasan'den sonraki râvî Ömer b. Muhammed el-Cümeihî'dir. Daha önce ifade edildiği gibi "mechûl'ul-hâl" bir râvîdir. Hangi tarihler arasında yaşadığı belli olmamakla beraber Hâkim en-Neysâbûrî ve el-Hasen b. Ahmed el-Mekki'nin (ö. 422/1031) ondan hadis aldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Ebû'l-Hasan ile aynı tarihte (hicri 287) vefat eden 'Alî b. Abdülazîz

el-Beğavî'nin talebeleri arasında zikredilmiştir. Bu bilgilerden hareketle el-Cumehî'nin Ebû'l-Hasan ile muâsır olduğu ve aralarında likânın gerçekleştiği söylenebilir. Hâkim en-Neysâbûrî rivayeti şeyhi el-Cumehî'den semâ yoluyla alarak eserine kaydetmiştir. Dolayısıyla el-Hâkim tarikiyle bize gelen rivayetin ravileri arasında inkıtâ'nın olmadığı söylenebilir.

1.4. Cubeyr b. Mut'im'den Gelen Rivâyetler

1. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Kays b. er-Rabî' — 'Asım b. Alî — Ömer b. Hafs — **et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr.**

2. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Mûsâ b. Mes'ûd — Hafs b. Ömer er-Rakî — **et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr.**

3. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Mûsâ b. Mes'ûd — es-Serriyy b. Huzeyme — İbrâhîm b. 'İsme — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

4. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Mûsâ b. Mes'ûd — es-Serriyy b. Huzeyme — Muhammed b. Sâlih — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

5. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Mûsâ b. Mes'ûd — Mûsâ b. el-Hasan — Muhammed b. Bâluveyh — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

6. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Mûsâ b. Mes'ûd — Hilâl b. el-'Alâ' — Ahmed b. Süleymân — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

7. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Abdulmelik b. 'Amr — **Ahmed b. Hanbel, Müsned.**

8. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — Zuheyr b. Muhammed — Abdulmelik b. 'Amr — Zuhayr b. Harb — **Ebû Ya'lâ, Müsned.**

9. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — 'Amr b. Sâbit — Abdullâh b. Mubârek — Sa'd b. Yezîd — Muhammed b. Abdurrahîm — Muhammed b. Ahmed — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

10. **Cubeyr b. Mut'im** — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — 'Amr b. Sâbit — Abdullâh b. Mubârek — 'Abdân b. Osmân —

Muhammed b. Abdurrahîm — Muhammed b. Ahmed — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

11. Cubeyr b. Mut'im — Muhammed b. Cubeyr — Abdullah b. Akîl — 'Amr b. Sâbit — Abdussamed b. Nu'mân — Muhammed b. Gâlib — Alî b. Hamşâz — **el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek.**

Bu tariklerle gelen rivayetin metni şöyledir: Cubeyr b. Mut'im'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bir adam Rasûlullah'â gelerek “En kötü beldeler hangileridir?” diye sordu. Resûlullah (s.a.s.), “Bilmiyorum” dedi. Cibrîl geldiğinde Resûlullâh ona, “En kötü beldeler hangileridir?” diye sordu. Cibrîl de, “Bilmiyorum” dedi. “Rabbime soruncaya kadar (bana mühlet ver)” dedi ve gitti. Allah'ın dilediği kadar bir süre geçtikten sonra geldi ve şöyle dedi, “Ya Muhammed! sen bana en kötü beldeler hangileridir diye sormuştun ben de bilmiyorum demiştim. Ben, “En kötü beldeler hangileridir” diye Rabbim'e sordum, bana “çarşı-pazarlardır” buyurdu.⁹⁵

Rivayetin sahâbî ravisi Cübeyr b. Mut'im'dir. Rivayet ettiği hadis sayısının 60 olduğu söylenmiştir. Hicri 59'da Medine'de vefat etmiştir.⁹⁶ Abdullâh b. Akîl'de üç tarike ayrılan rivayetin yer aldığı ilk kaynak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Biz bütün tariklerdeki ravilerin cerh ve ta'dil durumlarına bakmaktan ziyade -daha önce yaptığımız gibi- rivayetin yer aldığı ilk kaynak olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki ravilerini inceleyeceğiz. İnceleyeceğimiz sened ağını şöyle gösterebiliriz.

Resûlullâh (s.a.s.) → Cubeyr b. Mut'im (r.a.) → Muhammed b. Cubeyr → Abdullah b. Akîl → Zuheyir b. Muhammed → Abdülmelik b. 'Amr → **Ahmed b. Hanbel, Müsned.**

1. Muhammed b. Cubeyr b. Mut'im

Sahâbî olan Cubeyr b. Mut'im'in (r.a.) oğludur. Tabiînden olup, üçüncü tabakaya dâhildir. Hicri 100'de vefat etmiştir. *Kutûb-i Sitte*'de rivayetleri vardır. İbn Hacer kendisi için “sikatun”, Zehebî, “imâmun, fakîhun, sebtun” diyerek ta'dil etmiştir. İbn Sa'd onun için “hadisleri az, sika râvî” demiştir. Babasından, Ömer b. Hattâb'tan, İbn Abbâs'tan ve Muâviye'den hadis rivayet etmiştir. Ondan da oğulları Cubeyr, Ömer,

⁹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 90(305); 2: 7(2148); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğerleri, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1999/1420), 27: 308(16744); Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ, *Müsned*, (Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1988), 8: 400(7403).

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 479; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 2: 112; Ebî Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullâh el-Leysî, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1407/187), 1: 147.

İbrâhîm ve Sa'îd, İbn Şihâb ez-Zührî, Sa'd b. İbrâhîm ez-Zührî, 'Amr b. Dînâr ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.⁹⁷

2. Abdullah b. Akîl (Ebû Muhammed, Abdullâh b. Muhammed b. Akîl el-Hâşimî)

Abdullah b. Akîl, dördüncü tabaka ravilerindedir. Hicri 140'tan sonra vefat etmiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce kitaplarında rivayetlerine yer vermişlerdir. Buhârî'nin *Ebebü'l-müfred* adlı eserinde de rivayetleri bulunmaktadır. İbn Hacer hakkında "sadûkun fî hadîsihi leyyinun" derken, Zehebî, Ebû Hatim ve başkaları da onun hakkında "leyyinu'l-hadîs", İbn Huzeyme ise "lâ ehteccu bih" demiştir.

İbn 'Uyeyne, "hadislerine güvenilmeyen kureyşli dört kişiden biri İbn Akîl'dir" diyerek, İbn Şahîn, "leyse bizâke" diyerek cerh eder. İbn Hibbân da "hıfzı çok kötüydü" der. Kahir ekser ulemanın "hıfzının iyi olmadığı" yani zayıf ravi olduğunda hemfikir olduğu görülmektedir.⁹⁸

İbrâhîm b. Muhammed b. Talha b. Ubeydullâh, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdillâh onun hocalarından bazılarıdır. Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. 'Uyeyne ve Abdulmelik b. Cureyc de onun talebeleri arasında sayılmıştır.⁹⁹

Cubeyr b. Mut'im'den (r.a.) gelen tüm tariklerde cerh edilen Abdullah b. Akîl yer aldığından rivayetler zayıf olmaktadır.

3. Zuheyr b. Muhammed et-Temîmî el-'Anberî

Kutub-i Sitte ravilerinden olan Zuheyr b. Muhammed tebe-i-tâbiinnin kibârındandır. Zeyd b. Eslem, Hişâm b. 'Urve, İbn 'Akîl ve Muhammed b. 'Amr b. Talha'dan hadis almıştır. İbn Mehdî, Ebû 'Amîr ve el-'Akdî onun talebeleri arasındadır. Buhârî, "Şamlı ravilerin Zuheyr'den rivayet ettikleri münkerdir, Basralıların ondan rivayet ettikleri ise sahîhtir" demiştir.¹⁰⁰ Zehebî bu rivayetin onun münker rivayetlerinden biri olduğunu söylemiştir.¹⁰¹ Bu nedenle Buhârî zayıf râviler arasında zikretmiştir.¹⁰² İbnu'l-Cevzî de onu zayıf raviler arasına almıştır.¹⁰³

⁹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 479.

⁹⁸ Alâuddîn Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2001), 8: 178 vd; Mizzî, *Tehzîbi'l-Kemâl*, 16: 78 vd.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbi'l-Kemâl*, 16: 78 vd.

¹⁰⁰ Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, 1: 272; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3: 427.

¹⁰¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2: 9(2148), Zehebî'nin rivayet üzerine yaptığı ta'like bakınız.

¹⁰² Buhârî, *ed-Duafâu's-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 1406/1986), 50.

¹⁰³ İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, 1: 297-298.

İbn Hibbân, Zuheyr b. Muhammed'i sika râviler arasında zikretmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in onun için "mustakîmu'l-hadîs" dediği, Yahyâ b. Ma'in'in "sâlihun" dediği nakledilmiştir. Sû-i hıfzından dolayı Şam'daki merviyâtının münker olduğu söylenmiştir. Kendisi Horâsan'lı olup, önce Medine'ye sonra Şam'a yerleşmiştir.¹⁰⁵ Garîb hadisler rivayet ettiği de söylenen Züheyr, hicri 162'de vefat etmiştir.¹⁰⁶

4. Abdulmelik b. 'Amr Ebû 'Âmir el-'Akdî el-Basrî

Zuheyr b. Muhammed et-Temîmî,¹⁰⁷ Hişâm b. Sa'd, Kesîr b. Abdullâh,¹⁰⁸ Şu'be ve Alî b. Mubârek'ten hadis tahammül etmiştir. Hicri 205'te vefat etmiştir.¹⁰⁹ el-'İclî onu sika râviler arasında zikretmiştir.¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/ 855)¹¹¹ ve Alî b. el-Medînî (ö. 234/848-49) onun talebeleri arasındadır. Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Ma'in onu sikâ kabul etmiştir. Ebû Hatim, onun için "sadûkun" ifadesini kullanmıştır.¹¹² Abdulmelik b. 'Amr, Buhârî ve Müslim'in râvilerindedir.¹¹³

Ünlü hadis imamı Ahmed b. Hanbel bu rivayeti hocası Abdulmelik b. 'Amr'dan tahammül ederek *Müsned*'ine almıştır.

Cübeyr b. Mut'im'den gelen rivâyetler ittisâl açısından şöyle değerlendirilebilir. Rivâyeti Rasûlullâh'tan (s.a.s.) Cübeyr b. Mut'im (r.a.) alarak oğlu Muhammed'e aktarmıştır. Oğlu Muhammed de talebesi Abdullah b. Akîl'e aktarmıştır. Muhammed'in vefat tarihi hicri 100, talebesi Abdullah b. Akîl'in ölüm tarihi hicri 140'tır. Böylece buraya kadarki râviler arasında ittisâl kesindir. Yani muâsarât ve likâ konusunda herhangi bir sorun görülmemektedir.

Hıfzının iyi olmadığına âlimlerin ittifak ettiği Abdullah b. Akîl, aldığı rivayeti tebe-i tâbiîn kibârından Zuheyr b. Muhammed et-Temîmî'ye aktarmıştır. Hicri 162'de vefat eden Züheyr'in şeyhleri arasında Abdullah b. Akîl'in de zikredilmiş olması ikisinin muâsır ve aralarında likânın vukû' bulduğunu gösterir. Horâsan'lı olan Züheyr, önce Basra'ya sonra da Şam'a yerleşmiştir. Züheyr'in Şam'daki merviyâtının münker olduğu hususunda

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 337.

¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3: 589-590.

¹⁰⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 408.

¹⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18: 365.

¹⁰⁸ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5: 359.

¹⁰⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 6: 425.

¹¹⁰ Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasen el-'İclî, *Me'rifetu's-sikât*, thk. Abdu'l-'Alîm Abdu'l-'Azîm el-Bestevî, (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1405/1985), 2: 103.

¹¹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18: 366.

¹¹² İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5: 359-360.

¹¹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18: 364-368.

âlimlerimiz arasında genel kanaat oluşmuştur. Züheyr'in rivâyeti edâ ettiği talebesi Abdulmelik b. 'Amr ise Basrâ'lıdır. Hicri 205'te vefat etmiştir. Dolayısıyla muâsır oldukları anlaşılan bu iki ravi arasında, hadis tahammül ve edâsının Basra'da gerçekleştiği söylenebilir. Abdulmelik b. 'Amr, Ahmed b. Hanbel'in şeyhleri arasındadır. Aralarında muâsarat ve likâ konusunda bir problem yoktur.

Dolayısıyla hoca-talebe ilişkisi dikkate alındığında Cubeyr b. Mut'im'den gelen rivayetin muttasıl bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

1.5. Ebû Hüreyre'den Gelen Rivâyetler

1. **Ebû Hüreyre** — Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî — el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî — Osmân b. Miktel el-Mısrî — Sa'îd b. Ebî Meryem el-Cumehî — Ahmed b. Abdurrahman el-Mısrî — **İbn Huzeyme es-Sülemî**

2. **Ebû Hüreyre** — Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî — el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî — Enes b. İyâd el-Leysî — Hârûn b. Sa'îd es-Sa'dî — el-Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî — **İbn Hibbân el-Bustî**

3. **Ebû Hüreyre** — Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî — el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî — Enes b. İyâd el-Leysî — Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî — **Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî**

4. **Ebû Hüreyre** — Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî — el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî — Enes b. İyâd el-Leysî — İshâk b. Mûsâ el-Ensârî — Ahmed b. Seleme el-Bezzâz — Muhammed b. İbrâhîm el-Muzekkî — **el-Hâkim en-Neysâbûrî**

Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetler, Müslim'in *Sahîh*'i başta olmak üzere İbn Huzeyme (ö. 311/923) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'lerinde ve el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında yer almıştır.

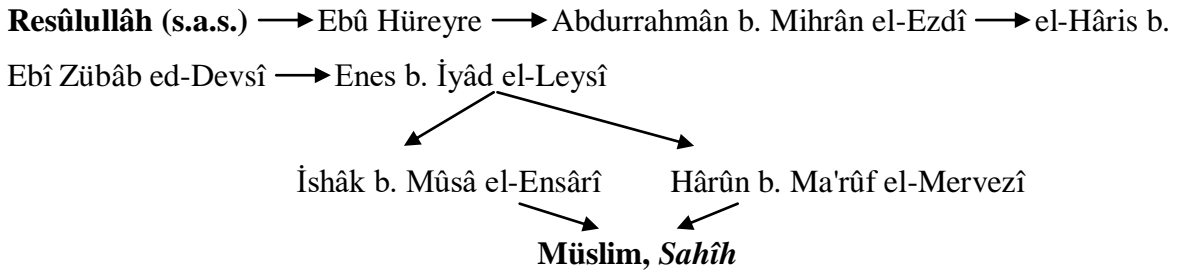
Bu senetle gelen metin şu şekildedir: Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Allah katında beldelerin en sevimli yerleri mescitleridir. Allah katında beldelerin en sevimsiz yerleri ise çarşı-pazarlarıdır.”¹¹⁴

¹¹⁴ Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîşâbûrî, *Sahîhu Muslim*, (Riyâd: Beytu'l-Efkâr, 1419/1998), “Mesâcîd”, 52; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1395/1975), 2: 269; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 477; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 3: 65.

Ebû Hüreyre, Resûlullah'tan en çok hadis rivayet eden sahabîdir.¹¹⁵ Genel olarak hadisçiler ashâbın âdil olduğunu kabul ettiklerinden onları cerh ve ta'dile tabi tutmamışlardır.¹¹⁶ Ehl-i sünnet ve'l-cemâat âlimlerinin tamamı da bu kanaattedir.¹¹⁷ Sahâbîlerin, kıyamete kadar onları âdil kabul edip temize çıkaranların tamamından daha üstün olduğu söylenmiştir.¹¹⁸

Bu hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a.) Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî rivâyet etmiş, ondan da el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî rivâyet etmiştir. Rivâyet daha sonra tarîklere ayrılmıştır. Bu tarîklerin elimizdeki ilk kaynağı, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/874) *Sahîh*'idir. Burada biz rivayetin elimizdeki ilk yazılı kaynağı olan Müslim'in *Sahîh*'indeki tarîkinin ravilerini tanıtacağız. Her ne kadar âlimlerimiz *Sahîh-i Müslim*'deki rivayetlerin sahîh oldukları kanaatini taşıyorlarsa da biz rivayetin senedinin incelenmesinde bir sakınca görmüyoruz.

Rivayetin *Sahîh-i Müslim*'de geçen senedi şu şekildedir:

1. Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî

Künyesi Ebû Muhammed'tir. Kaynaklarımızda onun doğum tarihi ile vefat tarihi hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Ebû Hüreyre'nin azatlısı olduğu ve ondan hadis rivayet ettiği kaydedilmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla tabiîndendir. İbn Hibbân onu sika raviler arasında zikretmiş,¹²⁰ Ebû Hatim er-Râzî de onun için "sâlih bir râvidir" demiştir.¹²¹ İbn Hacer ise onu

¹¹⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, tsh. 'Âdil Mürşid, (Ammân: Dâru'l-İ'lâm, 2002/1423), 2: 70; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdussened Hasan Yemâme, (Kahire: Hecl li't-Tebâati ve'n-Neşr, 2008/1429), 8: 29-59; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, 5: 318-321.

¹¹⁶ Çoşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 124.

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1357), 47-49; bk. Enbiyâ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 38

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49.

¹¹⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ty), 5: 352.

¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 106.

¹²¹ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5: 285

“makbûl” bir râvî olarak değerlendirmiştir.¹²² Dârekutnî de “kendisine itibar edilir” diyerek ta’dîl etmiştir.¹²³ Müslim ve Nesâî eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir.

2. el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî (Hâris b. Abdurrahman b. Abdullah b. Sa’d/Muğîre b. Ebî Zübâb ed-Devsî)

Medineli olup *Müslim*’in ricâlindendir. Buhârî’nin verdiği bilgiye göre Ebû Hüreyre’nin amcasının oğludur.¹²⁴ ‘İyâd b. Abdullah, Abdullah b. Mihrân, Abdurrahman b. Mihrân ve amcasından ve daha başka ravilerden rivayette bulunmuştur. Ondan da Enes b. ‘İyâd, İbn Cüreyc ve Hâtim b. İsmâîl adlı kişiler rivayette bulunmuştur.¹²⁵ Ebû Hâtim er-Râzî “leyse bikaviyyin” diyerek cerhederken; Ebû Zur’a “lâ be’se bih”, Yahyâ b. Maîn “meşhûrun” diyerek tâ’dîl etmiştir.¹²⁶ İbn Hazm ise “da’îfun” diyerek cerhetmiştir. İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikrederken,¹²⁷ İbn Hacer kendisi hakkında “sadûkun yehimu” değerlendirmesini yapmıştır. Hicri 146 da vefat ettiğini zikredilmiştir.¹²⁸

3. Enes b. ‘İyâd el-Leysî (Ebû Damra, Enes b. ‘İyâd b. Damra el-Leysî, el-Medînî)

Enes b. ‘İyâd el-Leysî, Medine’li olup künyesi Ebû Damra’dır. *Müslim*’in ricâlindendir. Hicri 104’te doğmuş, hicri 200’de 96 yaşında iken vefat etmiştir.¹²⁹ Mûsâ b. ‘Ukbe, Hâris b. Ebî Zübâb, Dahhâk b. Osmân, Abdurrahman b. Humeyd, İbn Cüreyc ve ‘Ubeydullah b. Ömer’den rivayette bulunmuştur. Ondan da Muhammed b. İshâk el-Museyyebî, Mervân b. Ma’rûf, İshâk b. Mûsa el-Ensârî, Sa’îd b. Mûsâ el-Eş’asî, Alî b. Haşrem, Yahyâ b. Yahyâ ve Muhammed b. ‘Abbâd hadis rivayet etmiştir.¹³⁰ İbn Hibbân onu sikâ raviler arasında zikretmiş,¹³¹ Yahyâ b. Ma’in onun için “sika”, Ebû Zur’a, “lâ be’se bih” diyerek ta’dîl etmiştir.¹³² İbn Hacer de onu “sika” râvî olarak değerlendirmiştir.¹³³ Ayrıca kendisi için “Medîne’nin

¹²² İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 351.

¹²³ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 8: 238.

¹²⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2: 270.

¹²⁵ İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (Beirut: Dâru’l-Ma’rifa, ty.), 1: 170; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2: 271; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 3: 79.

¹²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 3: 80.

¹²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4: 129; 6: 172; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1: 332

¹²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1: 332.

¹²⁹ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 54.

¹³⁰ İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, 1: 67.

¹³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 76.

¹³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2: 289.

¹³³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 54.

muhaddisi”, “sika imâm” ve “hadîsi çok olan sika râvî” gibi ta’dîl ifadeleri kullanılmıştır.¹³⁴

4. İshâk b. Mûsâ el-Ensârî (İshâk b. Mûsâ b. Abdullah b. Yezîd)

Künyesi Ebû Mûsa olan İshâk b. Mûsâ el-Ensârî, İbn ‘Uyeyne, Ahmed b. Beşîr ve Ebî Damra Enes b. ‘İyâd başta olmak üzere birçok hocadan hadis almıştır.¹³⁵ İbn Hibbân’ın “sika” raviler arasında zikrettiği¹³⁶ Ebû Mûsâ el-Ensârî ve oğlu Mûsâ b. İshâk el-Ensârî el-Kâdî’ye hocalık yapmıştır. Nîsâbur’da kadılık da yapmış olan bu hadis âlimi İbn Hacer tarafından “sikaton mutkinun” sığasıyla ta’dîl edilmiştir. Onuncu tabakadandır. Müslim, Tirmizî ve Nesâî başta olmak üzere temel kaynaklarda rivâyetleri bulunmaktadır.¹³⁷ Hicri 244 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

5. Hârûn b. Ma’rûf el-Mervezî (Ebû Ali Hârûn b. Ma’rûf el-Mervezî)

İbn Hibbân’ın sika raviler arasında zikrettiği¹³⁹ ve aslen Merv’li olan Ebû Alî Hârûn b. Ma’rûf, Bağdat’a yerleşmiş ve hicri 231’de 74 yaşında iken orada vefat etmiştir.¹⁴⁰ Ebû Hâtim er-Râzî onu “sika” kabul etmiştir.¹⁴¹ el-‘İclî, onu “sika” sığasıyla ta’dîl etmiştir.¹⁴² Ebû Damra ve Enes b. ‘İyâd başta olmak üzere yirmiden fazla râvîden hadîs almıştır. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur’a ve daha birçok hadis âlimi onun talebeleri arasındadır.¹⁴³

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261), bahsimizse konu olan rivayeti Hârûn b. Ma’rûf el-Mervezî adlı şeyhinden alarak *Sahîh*’ine kaydetmiştir.

Müslim’in eserine aldığı hadislerin sened ittisâli için muâsarâtı (aynı yıllarda yaşamayı) şart koştuğu bilinmektedir. *Sahîh-i Müslim*’de yer alan bu rivayetin senedinin muttasıl olup olmadığını anlamamız için ravilerin muâsarât ve likâ (birbirleriyle görüşme) durumlarını değerlendirmemiz gerekir.

Ravilerin muâsarât durumu ölüm tarihlerine bakılarak, likâ durumları ise ölüm tarihleri yanında kullandıkları tahammül ve edâ sigalarıyla anlaşılabilir. Senedi mu’an’an olmayan hadislerde muâsarât

¹³⁴ Buhârî, *Târîhu’l-Evsat*, II: 262 (3 nolu dipnota bakınız)

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 2: 481.

¹³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 116.

¹³⁷ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1: 42.

¹³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 116; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1: 42.

¹³⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9: 239.

¹⁴⁰ Buhârî, *Târîhu’l-Evsat*, 2: 324.

¹⁴¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2: 270.

¹⁴² ‘İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, (Medîne: Mektebetu’dâr, 1405/1985), 2: 323.

¹⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9: 96; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 30: 108.

ittisâl için yeterli görülmüşken, mu'an'an olanlarda Buhârî ve Müslim arasında ihtilaf vardır. Buhârî'ye göre, mu'an'an hadislerde de likânın sübûtu şarttır. Mu'an'an hadis ancak bu şekilde sahih olabilir. Müslim ise, mu'an'an hadislerde de muâsarâtı yeterli görür. Dolayısıyla, Müslim'e göre sahîh olan bir rivayet Buhârî'ye göre sahîh olmayabilir.¹⁴⁴

Bu bilgilerden hareketle rivayetimizin sened ittisâlini değerlendirebiliriz. İmâm Müslim'e ait olan bu rivayetin senedi şöyledir: Ebû Hüreyre → Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî → el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî → Enes b. 'ÿyâd el-Leysî → Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî ve İshâk b. Mûsâ el-Ensârî → Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. Râvîlerin doğum-ölüm tarihleri açısından senede bakıldığında şöyle bir tablo görülmektedir.

Rivayeti Ebû Hüreyre'den alan Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî ile Ebû Hüreyre'nin görüştükleri ve aralarında hadis tahammül ve edâsının gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre, Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî, Ebû Hüreyre'nin mevlâsıdır. Dolayısıyla her ne kadar Abdurrahmân b. Mihrân el-Ezdî bu hadisi mu'an'an sığa ile Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş olsa da rivayeti ondan duyduğu kuvvetle muhtemeldir. Aralarında hem likâ hem de muâsarât gerçekleştiği için Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarına uymaktadır. Ravî hakkındaki ta'dîl görüşleri de dikkate alındığında bu rivâyet bu haliyle sahîhtir denilir.

Üçüncü sıradaki râvî, el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî'dir. Ebû Hüreyre'nin amcasının oğlu olduğu hatırlanırsa onun azatlı kölesi Abdurrahman b. Mihrân'la karşılaştığı ve ondan hadis aldığı (muâsarât ve likâ) konusunda bir problem olacağı düşünülemez. Ayrıca onun Abdurrahman b. Mihrân'dan hadis tahammül ve edâ ettiği konusunda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Ancak çoğu cerh ve ta'dîl âlimi onu ta'dil ederken, zabtı konusunda onu cerh edenler vardır. Dolayısıyla hadis bu haliyle hasen görülmektedir.

Rivayeti el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî'den Enes b. 'ÿyâd el-Leysî semâ' yoluyla almıştır. Senette buna delalet eden kesin ifade vardır. Enes b. 'ÿyâd el-Leysî'nin hicri 104-200 tarihleri arasında yaşadığı ve el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî'nin de hicri 146 da vefat ettiği, ikisinin Medine'li olduğu dikkate alındığında Enes b. 'ÿyâd el-Leysî'nin, el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî'den bu rivayeti dinleyerek aldığına dair bir problem kalmamaktadır.

Enes b. 'ÿyâd el-Leysî rivayeti İshâk b. Mûsâ el-Ensârî ile Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî'ye nakletmişlerdir. Hârûn b. Ma'rûf, hicri 231'de 74 yaşında iken, İshâk b. Mûsâ el-Ensârî ise hicri 244 yılında vefat etmiştir. Enes b. 'ÿyâd el-Leysî'nin hicri 200'de vefat ettiği dikkate alındığında her iki

¹⁴⁴ Çoşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 135.

râvî ile muâsır olduğu anlaşılır. Her iki râvînin Enes b. 'İyâd el-Leysî'den hadis aldığına dair âlimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Hadisteki tahammül ve edâ sîgası da dikkate alındığında bu hadisi dinleyerek aldıklarına dair herhangi bir şüphe kalmamaktadır.

Son olarak bu hadisi *Sahîh*'ine alan İmam Müslim'in vefat tarihi 261'dir. Onun vefat tarihi ile hadisi tahammül ettiği iki râvîden İshâk b. Mûsâ el-Ensârî arasında 17, Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî arasında 30 yıl fark bulunmaktadır. İmam Müslim'in 57 yaşında vefat ettiği dikkate alındığında aralarında muâsarat hususunda bir problem görülmemektedir. İmam Müslim hocalarından semâ' yoluyla aldığı hadisleri naklederken özellikle "haddesenâ" tabirini kullanır.¹⁴⁵ Bu hadiste de "haddesenâ" sîgasını kullandığına göre bu rivayeti dinleyerek yani likâ ile bu iki şeyhinden aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

İmam Müslim'in bu rivâyeti, hocalar ve talebelerin muâsaratı dikkate alındığında muttasıl görünmektedir. el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî'nin zabtı konusundan cerh edici bazı ifadeler istisna edilirse genel olarak hadisin ravilerinin adalet ve zabtı konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Dolayısıyla hadis, "bu senedi itibariyle hasen derecesindedir" demenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

1.6. Senedlerin Genel Değerlendirmesi

Rivayetin bütün senetleri dikkate alındığında¹⁴⁶ bu hadisin, daha ilk tabakadan itibaren en az dört sahabî tarafından rivayet edildiği ve ravî sayısının giderek arttığı görülmüştür. Buna göre bu hadis, "haber-i vâhid" kapsamındaki meşhur kısma girmektedir.

Ebû Ümâme'den (r.a.) gelen rivayetin, muteber ilk hadis kaynaklarımızda yer almadığı, senet ve metin yönünden münker olduğu anlaşılmıştır. Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında bulunan Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayeti, semâ sigasıyla Resûlullah'a izafe edildiğinden saraheten merfu' olsa da senedinde yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı muttasıl değildir. Taberânî'ye göre "ferd-i nisbî" olan bu rivayetin **zayıf** olduğu görülmektedir.¹⁴⁷

Birçok tarikle Abdullah b. Ömer'den (r.a.) gelen rivayette İbn Ömer, hadiste geçen olaya bizzat şahit olan kişidir. O, bu hadisi semâ ile aldığına

¹⁴⁵ İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2003), 88.

¹⁴⁶ Rivayetin bütün senedlerini bir arada görmek için çalışmanın sonundaki Ek: 1'e bakınız.

¹⁴⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Ebû Mu'âz-Ebû Fadl, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995), 7: 154-155.

dair sarîh bir ifade kullanmıştır. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ve el-Beyhakî'de bulunan rivayet, bu tariklerle serâheten merfû' ve muttasıldır. Sıhhat durumuna gelince, her ne kadar İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alan rivayet için hasen¹⁴⁸ denmişse de aslında tariklerin tamamı zayıftır. Zira tamamı Atâ b. es-Sâib yoluyla Cerîr b. Abdül-Hamîd ed-Dabbî'ye ulaşmış daha sonra çoğalmıştır. Cerîr'in ise bu hadisi, Atâ b. es-Sâib'in ihtilâtından sonra kendisinden aldığı tespit edilmiştir. Hâkim (ö. 405/1014) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) eserlerindeki rivayet de aynı durumdadır ve zayıftır. Nitekim Elbânî, Hâkim'in ve Zehebî'nin bu rivayete sahih demelerini eleştirmiş, metinde nekâret içeren kısımların olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

Cübeyr b. Mut'im'den (ö. 59/678-79) (r.a.) gelen rivâyetlere bakıldığında hoca-talebe ilişkisi yönüyle muttasıl oldukları görülmektedir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde yer alan bu rivayetlerin merfû' oldukları anlaşılmaktadır. Ancak gelen tüm tarîklerde yer alan Abdullâh b. 'Akîl münekkît âlimler tarafından cer edildiğinden sıhhat açısından **zayıf** kabul edilmelidir.

Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen rivayetlere baktığımızda, bunların Müslim'in şartlarına göre muttasıl oldukları, *Sahîh*'i başta olmak üzere İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'leri ve Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında yer aldıkları görülmektedir. Rivayetlerin hiçbirinde semâ tasrîh edilmemiştir. Ayrıca bütün tarîklerde yer alan birinci ve ikinci raviler bazı cerh ve ta'dil âlimlerince tenkit edildiğinden sıhhat açısından rivayete ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

Bütün bu açıklamalardan sonra tariklerin çokluğunu da dikkate alarak hadisin senedi için "hasen" diyebiliriz. Ancak hadis hakkında doğru bir sonuca varabilmek için metnin de sıhhat yönünden tahlil edilmesi gerekir. Zira bir hadisin senedinin sahih veya hasen olması metnin bu durumda olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁵⁰ Bu sebeple hadisin ayrıca metin tahlili yapılacaktır.

¹⁴⁸ Şu'ayb el-Arnaûd rivayeti hasen kabul etmiştir, bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 476, (Muhakkik değerlendirmesi).

¹⁴⁹ Nasıruddîn el-Elbânî, *es-Semerü'l-Müstetâb*, (Kuveyt: Müessesetü Ğarâs, 1422), 499.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bâi'isü'l-hâsîs*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sakâfiyye, 1408), 37.

2. RİVAYETİN METİN TENKİDİ

Burada rivayetin müşterek metni tespit edildikten sonra ortak metin, Kur'an'ın muhkem ayetleri, diğer sahîh ve sabit hadisler ile tarihi gerçekliklere uygunluk yönünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bir hadisin metin tenkidinde ilk önce yapılması gereken, bütün rivayetlerin bir araya toplanarak ortak metnin bulunmasıdır. İncelemeye konu yaptığımız hadis, sahabeden İbn Abbâs, Ebû Ümâme, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Cubeyr b. Mut'im ve Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilmektedir. Hadîsin metnini, bütüncül olarak tahlil edebilmek için her birinden gelen metinleri, rivayet farklılıklarıyla birlikte görmekte fayda vardır.

Daha önce belirtildiği gibi İbn Abbâs'tan gelen rivayet mevzu, Ebû Ümâme'den gelen rivayet de münker olduğundan bu iki rivayet üzerinde durulmayacak diğerleri göz önünde bulundurulacaktır.

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyet bir tarîkten geldiği için ferd-i nisbî ve sened bakımından zayıftır. Bununla birlikte diğer sahabîlerden gelen rivayetlere mutâbi' olması açısından önemlidir. Rivâyetteki ifadelerle göre Resûlullah (s.a.s.) Cibrîl'e, "*En hayırlı bölgeler hangileridir?*" diye sormakta Cibrîl de "*Bilmiyorum*" demektedir. Resûlullah (s.a.s.) "*Öyleyse Rabbine sor*" deyince Cibrîl ağlayarak, "*O'na sorabilirmiyiz ki? O, ancak dilediğini bize haber verir*" dedikten sonra göğe yükselmektedir. Daha sonra gelerek; "*En hayırlı bölgeler yeryüzündeki Allah'ın evleri-mescitlerdir*" demektedir. Resûlullah'ın (s.a.s.), "*En kötü bölgeler hangilerdir?*" diye sorması üzerine o, tekrar göğe yükselmekte ve sonra gelerek; "*En kötü bölgeler çarşı-pazarlardır*" bilgisini vermektedir.

Metne bakıldığında ortadaki ifadelerde fesâhati bozan bir nekâret hemen fark edilmektedir. Bu ifadeler daha sağlam isnatlarla gelen rivayetlerde yoktur. Bu durumda rivayette, zayıf ravilerin sıkı ravilere muhalefeti söz konusu olmaktadır. Böylece Enes b. Malik'ten gelen rivayet bu kısımları münker duruma düşmektedir.

İbn Ömer'den gelen rivayetlerin asgari müşteregi şu kısımdır: "*Bir adam Resûlullah'a "En kötü bölgeler hangileridir?" diye sordu. Resûlullah, "Bilmiyorum" dedi. Resûlullâh Cibrîl'e sordu o da "Bilmiyorum" dedi. Cibrîl daha sonra tekrar geldi ve şöyle dedi: "(Yeryüzünün) en hayırlı bölgeleri mescitleridir. En kötü bölgeleri de çarşılarıdır.*"

Bu rivayette Cibrîl'e bir soru sorulduğu onun ise iki cevap verdiği dikkat çekmektedir. Rivayetler, başlarda hâfızası sağlam olduğu halde yaşlı ilerlediğinde ihtilâtle tenkit edilen Atâ b. es-Sâib tarîkiyle gelmiştir. Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Hammâd b. Zeyd gibi eski talebelerinin rivayetleri itimada şayan görülmüşse de rivayetimizin ravisi olan Cerîr b.

Abdü'l-Hamîd ed-Dabbi gibi ihtilâtından sonra kendisinden hadis okumuş olanların rivayetleri ihtiyatla karşılanmıştır.¹⁵¹ Dolayısıyla zayıf olmasının yanında bu rivayette bir düşmenin olduğu kanaatindeyiz. Ancak metninde bir önceki rivayetin metniyle karşılaştırıldığında sıhhat açısından daha sağlam olduğu söylenebilir. Zira metninde rekâket veya nekâret içeren ifadeler yar almamıştır.

Cubeyr b. Mut'im'den (r.a.) gelen tarîklerin tamamında ifadeler yaklaşık olarak aynıdır. Bu tarîklerle gelen rivayetlere baktığımızda yukarıda belirttiğimiz gibi aralarında önemli bir lafız ve mana farklılığı görülmemektedir. Müsterek metin şu şekildedir: “Bir adam Resûlullah'a (s.a.s.) gelerek *“En kötü beldeler hangileridir?”* diye sordu. Resûlullah, *“Bilmiyorum”* dedi. Cibrîl geldiğinde Rasûlullâh ona, *“En kötü beldeler hangileridir?”* diye sordu. Cibrîl, *“Bilmiyorum, Rabbime bir sorayım”* dedi ve gitti. Allah'ın dilediği kadar bir süre geçtikten sonra geldi ve şöyle dedi, *“Ya Muhammed, sen bana en kötü beldeler hangileridir diye sormuştun ben de bilmiyorum demiştim. Ben “En kötü beldeler hangileridir” diye Rabbim'e sordum. O, “Çarşı ve pazarlardır” buyurdu.”*

Bu rivayette tek soruya tek bir cevabın verildiği görülmektedir. Soru: *“En kötü beldeler hangileridir?”* Cevap: *“Çarşı ve pazarlardır.”* Senetteki Abdullâh b. 'Akîl hafızasının zayıflığı ile tenkit edildiğinden kanaatimizce hadisin tamamını aktaramamıştır. Dolayısıyla buna da ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen rivayete göre Resûlullah (s.a.s.):

أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ مَسَاجِدُهَا، وَأَبْغَضُ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ أَسْوَاقُهَا

“Allah katında beldelerin en sevimli yerleri mescitleridir. Allah katında beldelerin en sevimsiz yerleri de çarşı-pazarlarıdır” buyurmuştur.¹⁵²

Bu rivayet Müslim'in efrâdındandır. Müslim, Abdurrahman b. Mihrân el-Ezdî'nin bu rivayeti dışında Ebû Hureyre'den naklettiği hiçbir rivayetine *Sahîh*'inde yer vermemiştir.¹⁵³ Müslim'in diğer sahâbîlerden gelen rivayetler arasında bunu tercih etmesi boşuna değildir. Daha önce zikredilen bütün rivayetlerin sıhhat yönünden bunun altında oldukları söylenebilir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi bu rivayetin senedinde yer

¹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6: 332 vd; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi'd-Duâfâ*, 5: 262 vd; M. Yaşar Kandemir, “Atâ b. Sâib”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4:37.

¹⁵² Muslim, “Mesâcîd”, 52; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 269; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 477; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 3: 65.

¹⁵³ Muhammed b. Futûh el-Humeydî, *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 3: 306(2721).

alan el-Hâris b. Ebî Zübâb ed-Devsî zabt yönünden bazı âlimlerce tenkid edilmiştir. Bunun dışında hadisin sened açısından bütün sıhhat şartlarını taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla hadisin senet açısından en azında hasen olduğu kanaatindeyiz.

Hâkim en-Neysaburi, “*Âlimlerin bilmediği konularda لا أدري yani “Bilmiyorum” demeleri gerektiğinin esas delili bu hadistir*” demektedir.¹⁵⁴ Sonraki âlimlerin de bu görüşte oldukları görülmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Cibrîl (a.s.) bilmedikleri konularda “bilmiyorum” demişlerdir.

Verilen bu bilgiler neticesinde rivayetler hakkında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Rivayetlerdeki ortak metnin “*(Yeryüzünün) en hayırlı bölgeleri mescitleridir. En kötü bölgeleri de çarşılarıdır*” ifadesi olduğu söylenebilir.

2. Bu ortak lafzın sebeb-i vürudunun, bir kişinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) gelip ilgili soruyu/soruları sorması olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişi/kişilerin Medine Yahudilerinden bazı kimseler olduğu zayıf rivayetlerden anlaşılrsa da Bedevilerin de sık sık Rasûlullâh’a gelerek bu tür sorular sordukları bilinmektedir. Dolayısıyla bu soruyu/soruları kimin/kimlerin sorduğu net değildir.

3. Sorulan soruya/sorulara Hz. Peygamber’in “Bilmiyorum” deyip Cibrîl’e sorduğu, Cibrîl’in sonradan gelerek bu bilgiyi Hz. Peygamber’e ilettiği kahir ekser rivayetlerden çıkarılabilir. Buna göre metluvv vahiy denilen Kur’an ayetleri dışında zaman zaman Cibrîl’in/Cebraîl’in Hz. Peygamber’e bazı bilgiler getirdiğini söylemek mümkündür.

4. Soru-cevap kısımları dışında kalan ve nekâret (münker olma hali) ve rekâket (fesahati ihlal eden sözler) içeren kısımların zayıf ravilerden kaynaklandığı -idrâc olduğu- kanaatindeyiz. Çünkü en kısa yoldan bize ulaşan kaynaklarımız olan Müslim, İbn Huzeyme, İbn Hibbân *Sahîh*’leri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu kısımlar yer almamaktadır. Bu kısımların rivayetlerde farklı farklı yer alması, bir idrâcin olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Rivayetin sıhhatinin tespitinde doğru bir neticeye varmak, sahîh ise hatalı anlamaktan korunmak için Kur’an’daki sarîh ayetlere arz etmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber’in Kur’an’a muhalif bir şey söylemesi mümkün değildir. Öyleyse senedi sahîh olsa da metni Kur’an’ın sarîh ayetlerine ters düşen bir rivayetin kabul edilmesi doğru olmayacaktır.

¹⁵⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 90.

Kur'an'a baktığımızda mescitler hakkındaki ayetler arasında şunlar dikkatimizi çekmektedir.

“Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.” (el-Bakara 2/114).

“Allah'a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.” (et-Tevbe 9/17).

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.” (et-Tevbe 9/18).

“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, “Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok” diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır.” (et-Tevbe 9/107).

“Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit, içinde namaz kılmana elbette daha lâyıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever.” (et-Tevbe 9/108).

“Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O hâlde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin.” (el-Cinn 72/18).

Yukarıdaki ayetlere bakarak içlerinde “Allah'ın adı anıldığı için”, başka bir ifadeyle mâbed/ibadet yerleri oldukları için mescitlerin Allah katında en sevimli yerler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle mescitlere zarar verenler yerilmiş ve en zalim kimseler oldukları ifade edilmiştir. “Allah için yeryüzünde yapılan ilk mescid Mekke'deki (Kâbe)'dir”. (Ali İmrân 3/96). Bu mescidi yıkmaya gelen Fil ordusunun nasıl helak edildiği müstakil bir sûrede anlatılmıştır. (bk. el-Fil Sûresi 105/1-5). Kanaatimizce mescitleri bu kadar sevimli kılan taş, toprak vs yapıları ve mekânları değil o mekânlarda Allah'a yapılan zikir ve ibadetlerdir. Ramazan ayı ve Kadir gecesinde Kur'an indirildiği için değer kazanmışlardır. Öyleyse zaman ve mekânlar kendilerinde yapılan amellerle Allah katında değer kazanır. Aynı şekilde yapılan kötü ve çirkin amellerle değer kaybederler. Bu anlamda düşünüldüğünde hadisin ilk kısmı ile ayetler birbiriyle tam bir uyum içindedir. Buna mukabil ayetlerde çarşı ve pazarların, Allah katında en sevimsiz yerler olduğuna dair bir ayet yoktur. Aksine İslam dini, ahiret yanında dünya için de çalışmayı, alış-veriş

yapmayı, rızık peşinde koşmayı teşvik etmiştir.¹⁵⁵ Bu anlamdaki çalışma, kişiyi ibadetlerinden alıkoymadığı sürece, ibadet hükmünde addedilmiştir.¹⁵⁶ Bu bağlamda düşünüldüğünde Allah'ın helal kıldığı alış veriş ve ticaretin merkezleri sayılan çarşı ve pazarların Allah katında sevimsiz yerler olması düşünülemez.¹⁵⁷

Mescitler, ibadet merkezleri olduklarından birçok muhaddis konu ile ilgili eserlerinde “kitâbu'l-mesâcid” başlığı açmışlardır.¹⁵⁸ Mescitler hakkındaki hadisleri bu bölümler altında topluca bulmak mümkündür. Bu konudaki hadislerden bir kaçını vermemiz meramımızın anlaşılması için yeterli olacaktır.

“Kim Allah için bir ev inşa ederse (mescit yaparsa) Allah'ta cennet'te onun için bir ev yapar.”¹⁵⁹

“Mescitler yeryüzünde Allah'ın evleridir. Gökteki yıldızların yer ehlini aydınlattıkları gibi, onlarda gök ehlini aydınlattırlar.”¹⁶⁰

“Bir kimsenin mescide alakasını görürseniz, onun mü'min olduğuna şahadet edin, zira Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: “Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inananlar imar ederler.”¹⁶¹

Bunlar gibi daha birçok hadis zikredilebilir.¹⁶² Mescitlerin fazileti hakkındaki bu rivayetler, söz konusu hadisimizin ilk kısmını desteklemekte ve şahitleri olmaktadır. Hz. Peygamber'in mescitlere verdiği önemi anlamak için Medine'ye vardığında ilk iş olarak mescit yapmış olmasından anlayabiliriz. Ancak bu O'nun çarşı ve pazarlara önem vermediği anlamına gelmemektedir. Risâlet döneminde Medine'nin önemli mekânlarından birisi de şüphesiz çarşı ve pazarlar idi. Gerek Hz. Peygamber gerek sahâbiler buralara gider, dolaşır, ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Bu mekânlar Allah

¹⁵⁵ Bu bağlamda şu ayetlere bakılabilir: el-Kasas 28/77; el-Bakara 2/275; el-Cum'a 62/10; en-Necm 43/39-40; el-Bakara 2/201.

¹⁵⁶ *Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr*, 19: 129; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 479, (Rivayetin sahih olduğu belirtilmiştir.)

¹⁵⁷ Bk. el-Bakara 2/275; en-Nûr 24/37; Buhârî, “Zekât”, 50.

¹⁵⁸ Bk. Müslim, *Sahîh*, 1: 369; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen en-Nesâî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1420), 2: 31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1975), 1: 242.

¹⁵⁹ Buhari, “Salât”, 65; Müslim, “Mesâcid”, 4.

¹⁶⁰ Nüreddîn el-Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994/1414), 117.

¹⁶¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, (Beyrût: Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 1962/1382), “Tefsir”, 3093.

¹⁶² Elbânî, *es-Semerü'l-Müstetâb*, 500 vd.

katında en sevimsiz yerler olsaydı Hz. Peygamber'in buralara gitmesi düşünülemezdi. Ancak bir mekânda Allah'ın razı olmadığı fiiller işlendiğinde mümkünse engel olmak olmasa oradan ayrılmak tavsiye edilmiştir.¹⁶³ Dolayısıyla tepki mekâna değil işlenen kötü ve çirkin fillere dir.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den günümüze kadar geçmiş tüm zamanlarda ibadetlere değer verilmiştir. Aynı şekilde çarşı ve pazarların da tarih boyunca insanlar için vaz geçilmez mekânlar olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in de gerek risâletten önce ve gerekse sonrasında ticaretle uğraştığı herkesçe bilinmektedir.

Bazı mekânların kişiler, toplumlar ve milletler bazında düşünüldüğünde diğer bazı yerlerden daha sevimli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Kişinin kendi evi, bahçesi vs kendi yanında birçok mekândan daha sevimli iken, bir şehir, kasaba veya yerleşim alanı mukîmlerince diğer yerlerden daha sevimlidir. Aynı şekilde bir millet için vatanı dünyadaki birçok yerden daha sevimlidir. İşte bu açıdan düşündüğümüzde günde en az beş defa "en büyük ibadet olarak görülen namaz secdelerinin"¹⁶⁴ yapıldığı, zikir ve ibadetin mekânları olan ve hiçbir zaman hayırdan hâli düşünülmemeyen mescitlerin Allah (c.c.) katında diğer bütün mekânlardan daha sevimli olması gayet makuldür. Yani bu mekânları değerli kılan icra ettikleri fonksiyonlarıdır.

Bu açıdan baktığımızda çarşı ve pazarlar için de aynı şey geçerlidir. Çarşı ve pazarlarda gayr-ı meşru işler yapılmadığı ve bu mekânlarda masiyetler işlenmediği sürece buralar da Allah'ın, Hz. Peygamber için temiz ve mescit kıldığı yeryüzünün parçalarıdır.¹⁶⁵ Diğer mekânlardan bir farklarının olmadığı kanaatindeyiz. Ancak çarşı ve pazarlarda çoğu zaman Allah'ın hiç sevmediği bilakis işleyenlerine azab vadettiği birçok günahın (yalan, hile, aldatma, haksızlık vs.) sıklıkla işlendiği yerler olabileceği de gözden ırak tutulmamalıdır. Nitekim bu hadisi şerh eden İmam Nevevî şöyle demektedir: "*Mescitlerin Allah katında en sevimli yerler olmasının sebebi, temellerinin takva üzerine atılmış olması ve oralarda ibadet yapıldığı içindir. Çarşı ve pazarların en sevimsiz yerler olmasının nedeni ise buraların hile, aldatma, faiz, yalan yeminler, sözden cayma, Allah'ın zikrini bırakma ve bu anlamdaki diğer davranışların işlendiği yerler*

¹⁶³ Bk. el-En'âm, 6/68; Âl-i İmrân, 3/104; Müslim, "İmân", 78

¹⁶⁴ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1432/2011), 1: 755.

¹⁶⁵ Müslim, "Mesâcid", 3; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen en-Nesâî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1420), 1: 45.

olmasındandır. Allah'ın sevmesi veya buğz etmesi demek ise, hayır veya şer murad etmesidir. Ya da iyi veya kötü kıldığına bunları yapmasıdır. Neticede mescitler rahmetin indiği yerler iken çarşılar bunun zıddıdır.”¹⁶⁶ En şerefli mahlûk olarak yaratılan insan da amellerine göre değer kazanmakta veya kaybetmektedir. Hz. Peygamber için tamamı mescit kılınan yeryüzünün parçaları da işlenen amellere göre değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla, “Allah'ın aslında mescitleri sevmesi oralarda işlenen salih amellerden kinaye iken, çarşı ve pazarları sevmemesi oralarda işlenen ma'siyetlerden kinayedir” diyebiliriz. Nitekim başka rivayetler bu görüşümüzü desteklemektedir. Misal olarak, imam arkasında kılınan bir namazın tek başına kılınan yirmi beş namazdan daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Aynı şekilde ayette günahlarından arınmak için mescitlerde bulunanlar övülmüştür.¹⁶⁸ Diğer tarafta işinde dürüst, güvenilir tüccarlar övülmüş iken,¹⁶⁹ çirkin sözler sarf eden, kötü söz ve davranışlarıyla başkalarını rahatsız edenler Allah'ın sevmediği kimseler arasında sayılmıştır.¹⁷⁰ Zayıf bir rivayete göre, çarşı ve pazarlarda çokça bağırانlar da bunlar arasındadır.¹⁷¹

Hadiste, iyiliğe ve iyilik yapılan yerlere gitmeye bir teşvikin olduğu, kötülüklerden ve kötülük işlenebilecek yerlerden mümkün merteye uzak durmak gerektiğine dair bir uyarının olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle hadisin terğib ve terhîb amaçlı söylendiğini de düşünebiliriz. Allah'ın anıldığı her mekân mescit olduğuna göre,¹⁷² bu fiil pekâlâ çarşı ve pazarlarda yapıldığında oraların da mescit hükmünde olacağı ve Allah'ın en sevdiği yerler konumuna yükseleceği açıktır. Senedi hasen olan rivayetimiz, bu şekilde anlaşıldığı takdirde bir problemin kalmayacağını düşünüyoruz.¹⁷³

¹⁶⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhü's-Sahîhi Müslim*, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, 5: 171.

¹⁶⁷ Müslim, “Mesâcid”, 248.

¹⁶⁸ Bk. et-Tevbe, 10/108

¹⁶⁹ Tirmizî, “Buyû”, 4; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2: 6; İbn Hacer, *İthâfu'l-hıyere*, 8: 185, Tirmizî, rivayet için hasen demiştir.

¹⁷⁰ Ebû Dâvud, “Edeb”, 6.

¹⁷¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, Beyrut 1989/1409, s. 116(310), 121(331); İbn Hacer, *İthâfu'l-hıyere*, 3: 273.

¹⁷² Hz. Peygamber sahih bir hadisinde, “Bütün yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı” demiştir, bk. Buhârî, “Teyemmüm”, 1, “Mesâcid”, 23.

¹⁷³ İbn Hacer'in hadis hakkında varmış olduğu hüküm de bu şekildedir. bk. İbn Hacer, *İthâfu'l-hıyere*, 2: 28.

Sonuç

Mescitleri Allah katındaki en sevimli yerler, çarşı ve pazarları ise en sevimsiz yerler olarak niteleyen rivayetin altı sahâbî'den geldiği, yapılan sened ve metin tahlili neticesinde *Sahih-i Müslim*'de yer alan ve Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen rivayetin sıhhat açısından hasen olduğu, diğerlerinin mevzu veya zayıf olduğu kanaatine varılmıştır.

Hadiste verilen bilgiyi Hz. Peygamber'e Cibrîl'in getirdiği rivayetin soru-cevap kısmından anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Her ne kadar Müslim'de yer alan rivayette bu kısımlar yer almasa da diğer rivayetlerdeki ortak noktalardan biri budur. Dolayısıyla bu hadiste verilen bilgiler vahy-i gayr-ı metluvvdur denilebilir ancak *Sahîh-i Müslim*'deki rivayet, sıhhat açısından daha sağlam olduğundan bu değerlendirmeye ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Salih amellere teşvik, kötü amellerden sakındırma dinin ana hedeflerinden biri olduğu için rivayet bu bağlamda anlaşılmalıdır. Diğer bir ifadeyle Allah'a en sevimli ya da sevimsiz olanın rivayetin zahirinden anlaşıldığı gibi mekânlar değil buralarda işlenen iyi veya kötü ameller olduğu sonucuna varılmıştır. Allah'a en sevimli olan şey, kulların kendilerini Rablerine en yakın hissettikleri secdeler, dualar, zikirler, vaaz ve nasihatler gibi mescitlerde düzenli olarak yapılan, genel anlamda hemen her yerde yapılabilecek olan ibadetlerdir. Mescitler söz konusu ibadetlerin yapılmasına has kılınan mekânlar olduğu için hadiste buralar zikredilmiş ancak güzel ameller kastedilmiştir. İbadet yerleri, icra ettikleri fonksiyonlarından dolayı İslam'ın şiarları arasında sayılmıştır. Neticede hadisteki nitelendirme, mescitlerin fizikî yapısına değil icra ettikleri fonksiyona yöneliktir. Bu anlama, Kur'an ayetlerine ve diğer sahih ve sabit hadislerle de uygundur.

Rivayetin ikinci kısmında "çarşı ve pazarların Allah katındaki en sevimsiz yerler olduğu" ifade edilmiştir. Çarşı ve pazarların Allah'ın mübah kıldığı ve teşvik ettiği çalışma, alış-veriş ve ticaret mekânları olmaları yönüyle hayatın vazgeçilmezleri arasında olduklarından hareketle, buraların en sevimsiz yerler olarak nitelendirilmesinin fizikî yapılarına/mekânlarına yönelik olmadığı, buralarda işlenmesi muhtemel olan gayr-ı meşru söz ve fiillere yönelik olduğu kanaatine varılmıştır. Buralarda İslam'a muhalif iş ve işlemlerden kaçınıldığı ve yapılan işler kulluk görevine mani olmadığı sürece Allah yolunda yapılan ibadetler hükmünde olacağı kanaatine varılmıştır.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *İthâfu'l-hıyere*, 2: 28, 3: 273.

Sonuç olarak Allah'ın mescitleri sevmesi oralarda yapılan ibadetlerden, çarşı ve pazarları sevmemesi ise oralarda işlenmesi muhtemel kötülüklerden kinayedir. Mescitlerde ibadet ve salih ameller yapılmadığı zaman normal bir mekândan farksız olacağı gibi, günah ve kötülüklerden arındırılmış çarşı ve pazarlar da Allah'ın sevdiği mekânlara pekâlâ dönüşebilir.

Kaynakça

- İBN HANBEL, Ahmed. *Müsned*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğeri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999/1420.
- AHMED Naim, Babanzade. *Tecrîdî Sarih Tercemesi Mukaddimesi*. Ankara: DİB Yayınları, 1984.
- ALÎ EL-KÂRÎ. *Mirkâtü'l-mefâtih*. Beyrut: Dâru'l-fikir, 2002.
- ALÎ EL-MUTTAKÎ EL-HİNDÎ. *Kenzü'l-'ummâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.
- AYDINLI, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- AYNÎ, Bedruddîn. *Meğânî'l-ahyâr*. Thk. Muhammed Hasan İsmâîl. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'arif, 1344/1925.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmiu's-sahîhu'l-müsnedü'l-muhtasar min umûri Rasûlillahi ve sünenih ve eyyâmih*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, by: Daru't-Tûk en-Necât, 1422.
- _____. *ed-Duafâu's-sağîr*. Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 1406/1986.
- _____. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1986.
- _____. *et-Târîhu'l-evsat*. Thk. Muhammed İbrâhîm Zâyd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 1406/1986.
- _____. *Edebü'l-Müfred*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-beşâir el-İslâmiyye, 1989/1409.
- BÛSİRÎ, Ahmed b. Ebî Bekir el-Bûsîrî. *İthâfü'l-hiyere*. Riyâd: Dâru'l-vatan, 1999.
- ÇAKAN, İsmail Lütfü. *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2003.
- ÇOŞKUN, Selçuk. *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvud*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arâbî, ty.
- EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ. *Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1988.
- EBÛ ZEHV, Muhammed. *Hadis ve Hadisçiler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

- EBÛŞ-ŞEYH EL-İSBAHÂNÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed Cafer b. Hayyân. *Kitâbü'l-l-'azame*. Thk. el-Mubârekfûrî. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1408.
- ELBÂNÎ, Nasıruddîn. *Silsiletü'l-ahâdis ed-da'îfa ve'l-mavdûa*. Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1992.
- ELBÂNÎ, Nasıruddîn. *es-Semerü'l-müstetâb*. Kuveyt: Müessesetü Ğarâs, 1422.
- HÂKİM EN-NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ty.
- HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Câmi' li ahlaki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Mahmut el-Hût. Riyâd: Mektebetu'l-Mearif, 1403.
- _____. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- _____. *Ğunyetu'l-mültemis îdâhu'l-mültemis*. Thk. Yahyâ b. Abdullah el-Bekrî. Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1422/2001
- _____. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. Haydarabad: Dâiretü'l-maârifi'l-Osmâniyye, 1357.
- HEYSEMÎ, Nûreddîn. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. Thk. Abdullah Muhammed Derviş. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994/1414.
- HUMEYDÎ, Muhammed b. Futûh. *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- 'İTR, Nûreddîn. *Menhecü'n-Nakd inde'l-muhadisîn*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1997.
- İBN 'ADİY, Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adiy. *el-Kâmil fi'd-du'afâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- _____. *Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-du'afâ*. Beyrut: Dâru'l-cemîl, 1422/2001.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî. *el-İstî'âb fî me'rifeti'-Ashâb*. tsh. 'Adil Mürşid. Ürdün: Dâru'l-a'lâm, 1423/2002.
- İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953.
- İBN HACER, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî. *Lisânu'l-Mizân*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetu'l-Matbaati'l-İslamiyye, 1423/2002.
- _____. *Takrîbu't-Tehzîb*. Thk. 'Adil Mürşid. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1420/1999.

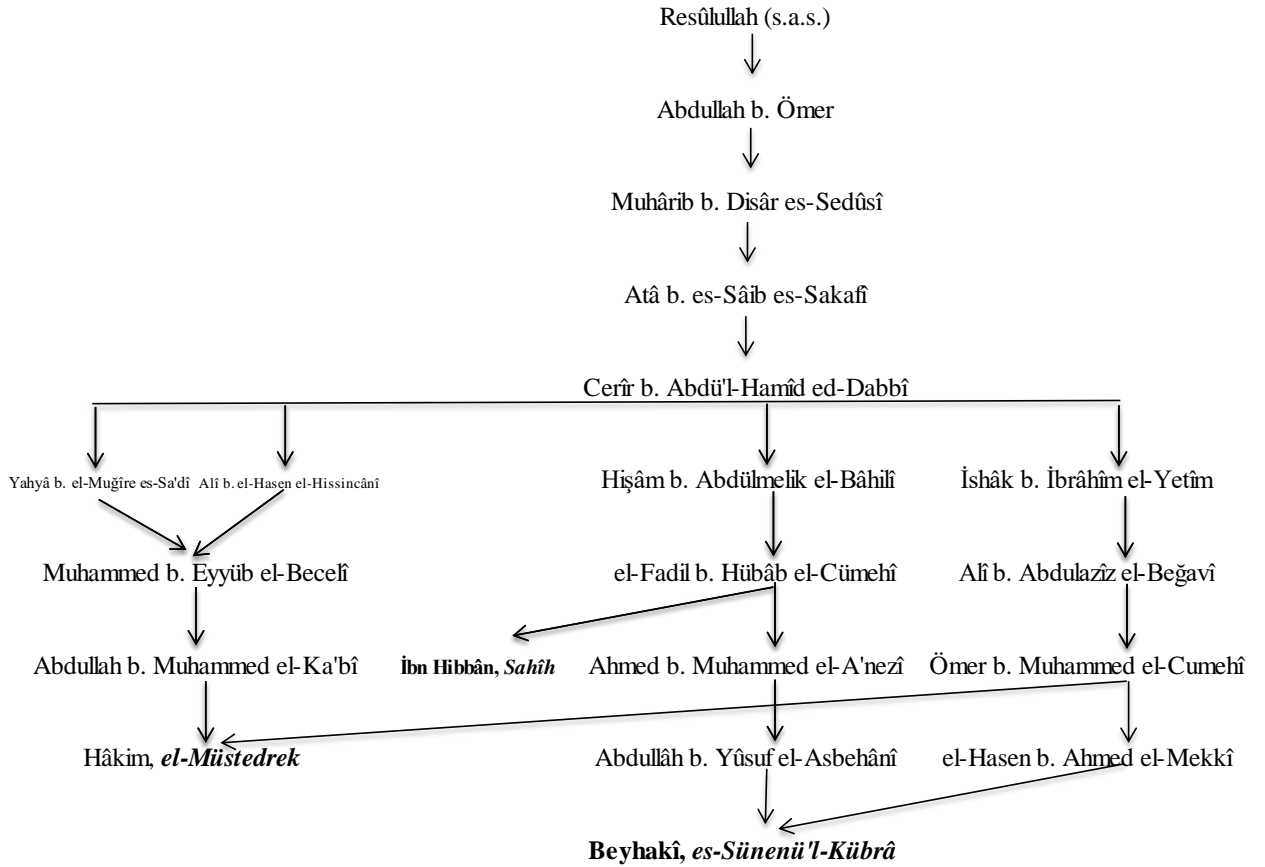
- _____. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Thk. İbrâhîm Zeybak-‘Adil Mürşid. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1416/1995.
- _____. *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhire: Dâr Hecer, 1429/2008.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti. *es-Sikât*, Beyrut: Dâru’l-fikr, 1975/1395.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*. Thk. Şuayb el-Arneût. Beyrut: Muessesetu’r-Risale, 1993/1414.
- İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. Thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1395/1975.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bâi'isü'l-hasîs*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1408.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. Beyrut: Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, 1975.
- İBN MENCÛYE EL-İSBEHÂNÎ. *Ricâlu Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, ty.
- İBN NUKTA, Muhammed b. Abdulğanî. *Kitâbu't-takyîd*. Hindistan: Meclisu Dâiretu'l-Meârif, 1403/1983.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1414/1994.
- _____. *en-Nihâye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1432/2011.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Farac Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed'-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- İCLÎ, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebü'l-Hasen el-İclî. *Ma'rifetu's-sikât*. Thk. Abdu'l-'Alîm Abdu'l-'Azîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “Atâ b. Sâib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4:37. İstanbul: TDV Yayınları, 1991,
- KELÂBÂZÎ, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî. *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Abdullâh el-Leysî. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1407/187.

- KIRBAŞOĞLU, Hayrettin. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Kitabiyat, 2002.
- MAĞRÂVÎ, Ebû Sehil Muhammed b. Abdurrahman. *Mevsûatu mevakifi's-selef*. Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ty.
- MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzibü'l-Kemal fi esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415.
- MOĞULTAY, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*. Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2001.
- MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feydü'l-kadîr*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- MÜSLİM, Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâbûrî. *el-Münferidât ve'l-vuhdân*. Thk. el-Bundârî-Zeğlûl. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- _____. *Sahîhu Muslim*. Riyâd: Beytu'l-Efkâr, 1419/1998.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünen en-Nesâî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1420.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc Şerhü's-Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-arabî, 1392 .
- POLAT, Selahattin. "Ferd", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12: 369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Polat, Selahattin. "Hadislerin Ku'an'a Arzının Problemleri". *Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed *et-Tuhfetu'l-latîfe fi târihi'l-Medineti's-şerîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- SİBÂÎ, Mustafa, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşri'i'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/210.
- SUYÛTÎ, *Câmiu'l-Ahâdis*, Dârü'l-fikir, Beyrut 1994.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsât*. Thk. Târik b. İvazullâh b. Muhammed. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415.
- _____. *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1404/1983.
- TEBRÎZÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî. *Mişkâtü'l-mesâbih*. el- Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1985.

- TİRMİZİ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmiu's Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri. Beyrût: Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 1962/1382.
- VÂDİ'Î, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'i. *Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*. Yemen: Mektebetu's-San'â el-Eseriyye, 1425/2004.
- YILDIRIM, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- YÜCEL, Ahmet. "müttefekun aleyh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32: 224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-kütübi's-sitte*. Nşr. Muhammed Avâme. Cidde: Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- _____. *Mizânu'l-i'tidâl*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, ty.
- _____. *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- _____. *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*. Riyâd: Mektebetu Advâi's-Selef, 1995.
- ZİRİKLÎ, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.

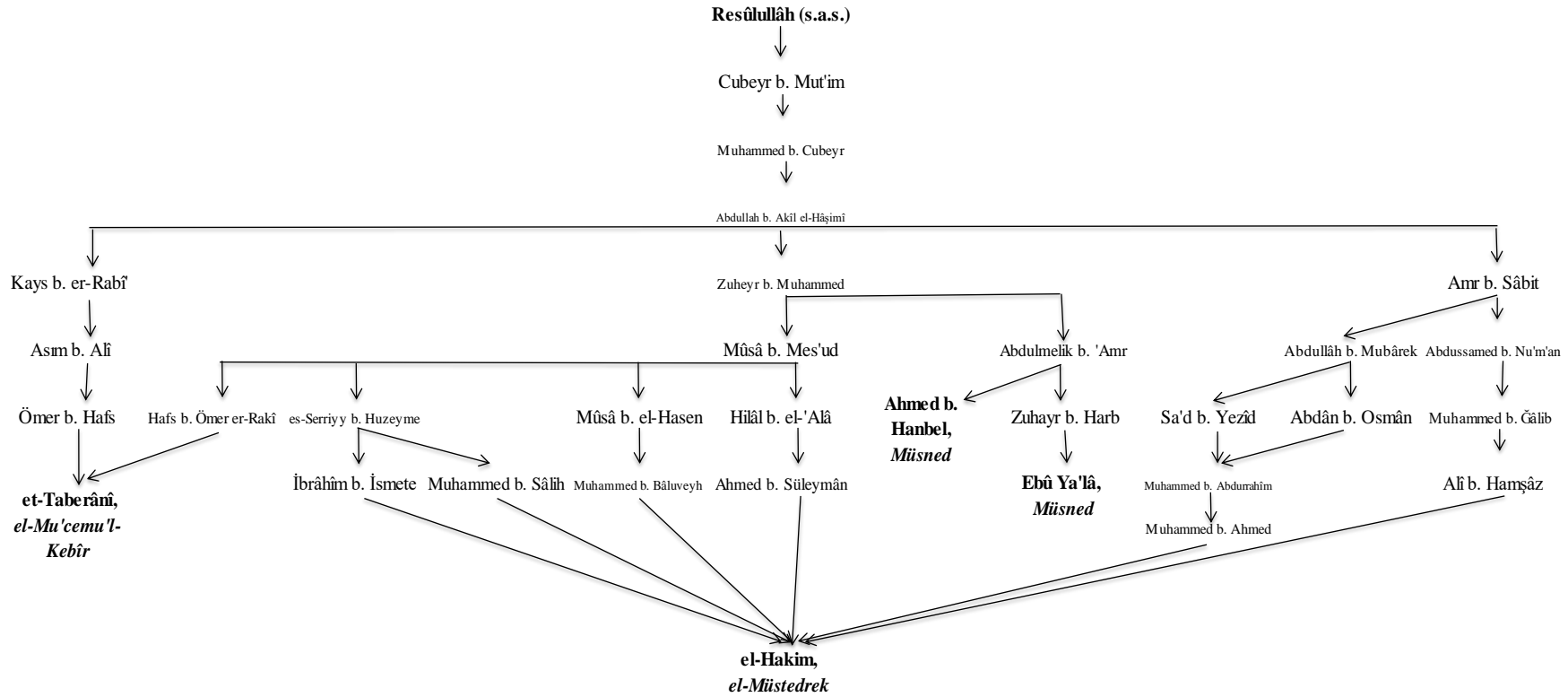
Ek: 1

Abdullâh b. Ömer'den (r.a.) Gelen Rivâyâtlerin Sened Ağı:

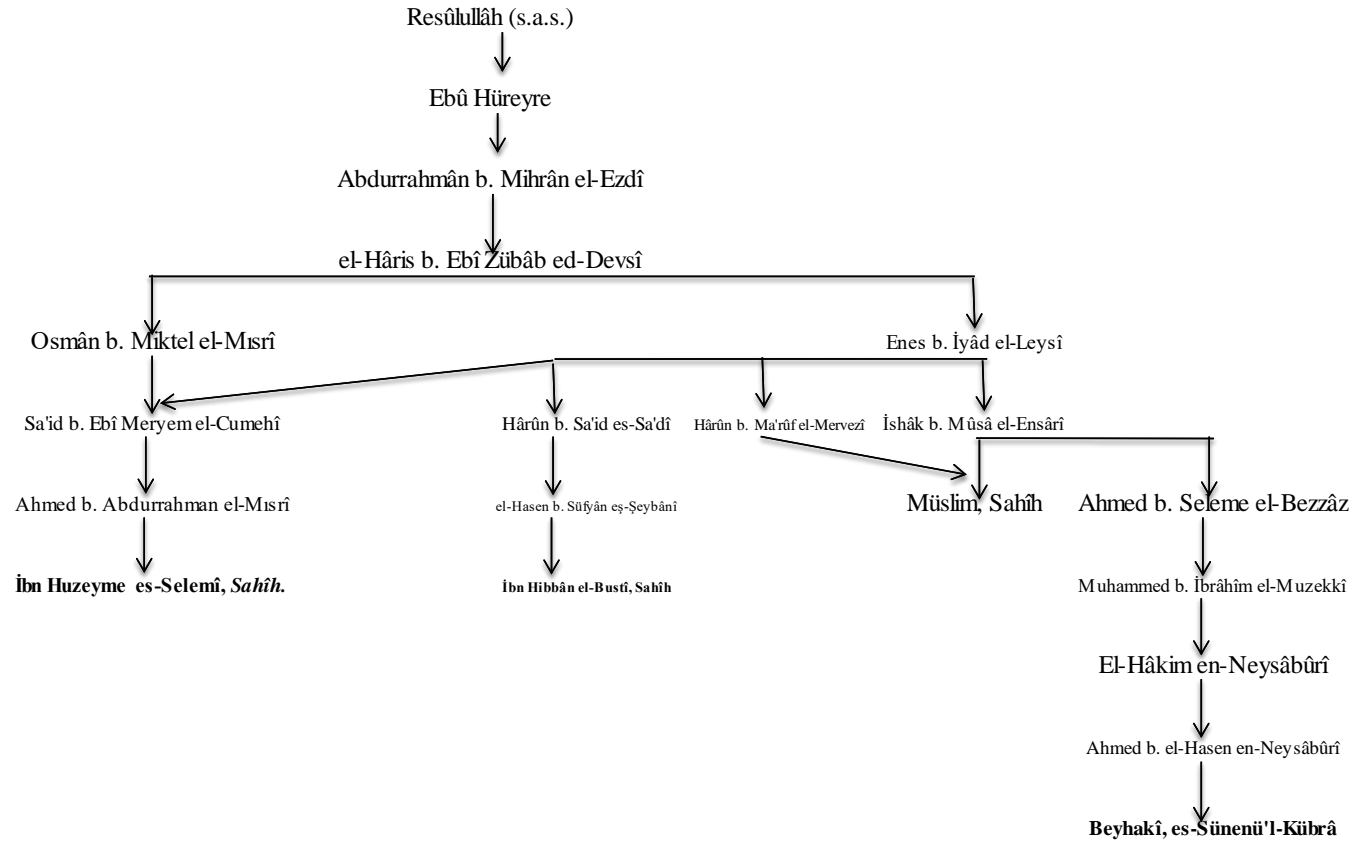
Ek: 2

Cubeyr b. Mut'im 'den (r.a.) Gelen Rivâyetlerin Sened Ağı:

Ek: 3

Ebû Hüreyre'den (r.a.) Gelen Rivâyetlerin Sened Ağı:

Ek: 4

Rivayetin Bütün Senedleri Ağı:

